

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖREBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF

OSZTÁLYTITKÁR.

XXIII. KÖTET. I. SZÁM.

SZERDAHELY GYÖRGY ÆSTHETIKÁJA

IRTA

JÁNOSI BÉLA

L. TAG

Fölvosta a M. T. Akadémia 1913 február 24-i ülésében.

Ára 1 korona 50 fillér.

BUDAPEST.

1914.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.*

I. k. I. *Télfy*: Solon adótörvényéről. 20 f. — II. *Télfy*: Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. 20 f. — III. *Tárkányi*: A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — IV. *Szász K.*: A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — V. *Toldy F.*: Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. 20 f. — VI. *Vámbery*: A keleti török nyelvről. 20 f. — XI. *Bartalus I.*: A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1869.) — II. k. V. *Télfy*: Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. 40 f. — VIII. *Gr. Kuun G.*: A sémi magánhangzókról és megjelölések módjairól. 40 f. — IX. *Szilády*: Magyar szófejtetések. 20 f. — XII. *Szvorényi J.*: Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.) — III. k. III. *Szabó I.*: Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — V. *Finály*: Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — VII. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső I. tag felett. 20 f. — VIII. *Dr. Goldziher I.*: A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — IX. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — X. *Gr. Kuun G.*: Adalékok Krim történetéhez. 40 f. (1872—1873.) — IV. k. I. *Brassai*: Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvéről különös tekintettel a magyarra. 80 f. — V. *Dr. Goldziher I.*: Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — II. *Budenz J.*: A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. (1873—1875.) — V. k. V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Kriza János I. t. felett. 50 f. — VI. *Bartalus I.*: Művészet és nemzetiség. 40 f. — VIII. *Barna F.*: A mutató névmás hibás használata. 20 f. — IX. *Imre S.*: Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. 1 K 20 f. — X. *Arany L.*: Bérczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — VI. k. I. *Mayr A.*: A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. 20 f. — IV. *Dr. Goldziher I.*: A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Jakab István I. t. fölött. 20 f. — VII. *Bartalus*: Emlékbeszéd Mátray Gábor I. t. felett. 20 f. — VIII. *Barna*: A mordvaiak történelmi viszontagságai. 40 f. — IX. *Télfy*: Eranos. 40 f. (1876.) — VII. k. VI. *Télfy*: Rankavis Kleon új-görög drámája. 60 f. — VIII. *Ballagi M.*: Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. 40 f. (1877—1879.) — VIII. k. III. *Dr. Genetz A.*: Orosz-lapp utazásomból. 40 f. — VII. *Mayer A.*: Az úgynevezett lágy aspiráták phonetikus értékéről az ó-indben. 1 K 20 f. (1879—1880.) — IX. k. I. *Budenz J.*: Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. 20 f. — III. *Ballagi M.*: Nyelvünk újabb fejlődése. 40 f. (1880—1881.) — X. k. III. *Hunfalvy P.*: A M. T. Akadémia és a szuomi irodalmi társaság. 40 f. — IV. *Joannovics*: Értsük meg egymást. 60 f. — V. *Ballagi M.*: Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. 20 f. — VI. *Dr. Pecz V.*: Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. 1 K 20 f. — VII. *Szász K.*: Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. — VIII. *Bogisich M.*: Cationale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. *Jakab E.*: Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. 1 K. — X. *Heinrich G.*: Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kultag felett. 80 f. — XI. *Bartalus*: Újabb adalékok a magyar zene történelméhez. 80 f. (1882.) — XI. k. I. *Hunfalvy P.*: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? 40 f. — II. *Télfy*: Újgörög irodalmi termékek. 80 f. — III. *Télfy*: Középkori görög verses regények. 60 f. — IV. *Dr. Pozder K.*: Idegen szók a görögben és latinban. 1 K. — V. *Vámbery*: A csuvasokról. 60 f. — VI. *Hunfalvy P.*: A számlálás módjai és az év hónapjai. 40 f. — VII. *Majláth B.*: Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. 20 f. — VIII. *Dr. Kiss I.*: Káldi György nyelve. 1 K. — IX. *Goldziher*: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. *Barna F.*: Vámbery Armin «A magyarok eredete» című műve néhány főbb állításának bírálata. 1 K 20 f. — XI. *Ballagi M.*: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr. 40 f. — XII. *Vámbery*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. 60 f. (1883—1884.) — XII. k. I. *Dr. Kont I.*: Seneca tragédiái. 1 K 20 f. — II. *Dr. Nagy*

* A hiányzó számok már elfogytak.

SZERDAHELY GYÖRGY
ÆSTHETIKÁJA

IRTA

JÁNOSI BÉLA

L. TAG

Főolvasva 1913 február 24-én

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1914

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Szerdahely György æsthetikája.

Művelődéstörténetünknek és tudományosságunknak egy régi, érdeemes munkásáról kívánok megemlékezni. Bölesője 160 s egynehány éve ringott, sírja fölött is tovagördült már egy század. Alakja a köztudatban teljesen elhalványult, munkái és érdemei jórészt feledésbe merültek, míg nem olyan régen æsthetikatörténeti tanulmányok a figyelmet újból feléje nem irányították. Bár tekintélyes állást foglalt el, már életében félreszorítottanak érezhette magát. Új idők jöttek új eszmékkel, s fölötte, a ki nem alkalmazkodott vagy nem elég gyorsan alkalmazkodott hozzájuk, napirendre tértek az emberek. Korszakok fordulóján él. A vízválasztó azon oldaláról, a hol ő állott, más irányban folytak a vizek. Maga körül olyanokat látott lázas és eredményes munkában, kik (átvitt értelemben véve a szót) más isteneknek áldoztak. Bár alapjában hite, meggyőződése a régihez vonta, nem helyezkedett mereven szembe velök, de nem is állott szolgálatukba. A változó viszonyok közt is hű kívánt maradni az eszményekhez, melyek lelkét betöltötték. Ennek természetes következménye volt, hogy elkülönözten állott az írók között. Egy Baróti Szabó Dávid benne van az irodalmi életben, a mennyire még akkor ilyenről szó lehetett, Szerdahely kívül maradt rajta. Bessenyeieék föllépte férfikora elejére esik, s öregebb napjaiban virágzani látja az eddig elhanyagolt és parlag hazai talajt. Csokonait már el is temették, Kazinczy már Széphalmon, él s megindult a nagy munka, melynek küzdelmes és fáradságos voltánál csak jelentősége volt nagyobb. Mindez nem téríti ki Szerdahelyt pályájából, melyen mintegy a tehetetlenség erejétől ellenállhatlanul ragadtatva, halad tovább. Nem hazafiatlan érzésű férfiú, de nagyszámú munkáiban nincs egy magyarul írott sora.

Ezért régen megszűnt tényező lenni a fejlődő, mozgalmas nemzeti életben s kevésbé hatott még az is, a mi műveiben jó volt s elismerést érdemelt.

Azért azonban kötelességünk vele foglalkozni, s őt megértve érdeme szerint méltányolni. E czélnek szolgálnak a következő lapok.

Szerdahely György Alajos 1740-ben *) a kis szinmagyar községben Vathon, Vas megyében született. Kőszegen tanult és hajlamát követve korán az egyház szolgálatára készült. A 15. életévét alig betöltött ifjút a jezsuiták nevelőintézetében találjuk, sokáig tanulva, később tanítgatva. A bölcsezetet a bécsi egyetemen hallgatta, melynek philosophiai és theologiai tanszékein még ekkor jezsuiták ültek. A fényes császárvárosban való tartózkodásának szellemi fejlődésére való hatás szempontjából nagy jelentőséget nem tulajdoníthatunk. Nem mozgott olyan szabadon az előkelő társaságban, mint néhány év múlva az a délczeg, de tanulatlan szabolicsmegyei ifjú testőr, kit a rátoluló hatalmas benyomások öntudatra ébresztettek s nemzete sorsára kiható hivatásszerű munkásságra bírtak. Az élénk francia szellem, mely a nemzeti hivatásának tudatára csak lassanként ébredező Bécsben rányomta bélyegét a társasélet, színház, művészet és irodalom majd minden megnyilatkozására, nem hagyott. írásainak tanúsága szerint, mélyebb nyomot lelken. Francziául megtanult, de ez csak amolyan második idegen nyelv szerepét töltötte be nála a német mellett. Hazájába térve Nagyszombatban végezte theologiai tanulmányait, a harmadik próba után Pozsonyban tanárkodott s pappá lett. Az 1773. évben nagy csapásként érte rendjének eltöröltetése.***) Mint sok társa, ő is megmaradt tanári pályáján. Letette a bölcsezeti doktorátust s a nagyszombati

*) Az 1750. év, melyet Fejérnél: *Historia academiae scientiarum Pazmaniae*. Budae 1835. 121. l. találunk, hibás. Rögtön megczáfolja az a mellette levő másik adat, hogy 1756-ban ujoncz gyanánt a jezsuiták közé lépett.

***) L. verseit: *De anno (1773) S. J. fatali és Threnodia in occasu societatis Jesu*. Silva 1803. 25. és 28. l. — 1782-ben a helmstädti *Annales literarii* folyóiratban egy támadás által erre indíttatva cikket írt a magyarországi jezsuiták mellett. *Epistola apologetica pro Jesuitis Hungaris*. (II. 97. l.)

egyetemen 1774-ben rendszeresített æsthetikai tanszéknek első tanárává lett. Tíz éven át maradt meg ebben az állásában és átélte az egyetemnek legmozgalmasabb hányt-vetett korszakát. 1777-ben az egyetemmel együtt Budára, hat év mulva Pestre került. Egy ízben a bölcsészeti kar dékánja is volt. 1784-ben oda kellett hagynia állását. II. József van Swieten előterjesztésére az egyetemi főgimnázium igazgatójává nevezte ki. Az eléggé nyilvánvaló czélzat az volt, hogy egy protestáns ember kinevezése által a jezsuita irányzat az egyetemen gyengüljön. Örökébe Werthes Frigyes Ágoston stuttgarti tanár ült.

Most Szerdahely életében új kor kezdődik, és irodalmi munkássága is más irányba tér. Szépen megindult és lázasan folytatott æsthetikai tanulmányai végleg megszakadnak. Az utolsó évben (1784) két költészettani munkáját: az elbeszélő s a drámai műfajok elméletét adta ki, a többivel örökre adósunk maradt. Kedvét vesztette. Ezután iskolájának élt s mint ennek igazgatója a helytartótanács tanulmányi bizottságában is hivatalból helyet foglalt. Az utóbbi minőségben kifejtett működésének legértékesebb gyümölcse a *Ratio educationis* új átdolgozása, melyen még az 1791-i országgyűlés által kijelölt országos küldöttség megbízásából egykori rendtársával, Makó Pállal, elébb a nagyszombati, majd a bécsi egyetem tudós tanárával együtt dolgozott. Ez a Ferencz király alatt 1806-ban kiadott tanulmányi rend és utasítás *) az ország katolikus iskoláiban negyven évnel hosszabb ideig irányadó maradt. Kevéssel elébb a *palæographia* és történettudomány vizeire is kivezett. Tőle vettük Szent István király híres görög adománylevelének Péterfy Károly, Szegedi János és Pray György előmunkálatain alapuló kiadását felvilágosító történeti értekezések kíséretében, melyet a kortársak általában igen kedvezően ítéltek meg.**)

Munkásságát elismerés kísérte. Bothi apát, váczai kanonok

*) *Ratio educationis publicæ totiusque rei literariæ per Regnum Hungariæ et Provincias eidem adnexas.* Budæ. 1806.

***) *Diploma græcum S. Stephani Regis monialibus coenobii Vesprimiensi datum.* Budæ. 1804. Nagyon elismerő bírálatok a *Zeitschr. von u. für Ungarn.* VI. 113. *Annalen der österr. Literatur,* 1805. I. 238; *Allg. Literaturzeitung* Halle 1805. III. 351. A munka valódi értékét Gyomlay Gyula állapította meg. *Értek. a nyelv és széptud. kör.* XVII. k. 1902.

és főarchidiakonus lett. Ferencz király pedig 1805-ben a hazai irodalom körüli érdemeit a Szent-István-rend kiskeresztjével jutalmazta. Tekintélyes ember volt, kinek szava súlylyal bírt és befolyása értékes lehetett. Ítéletét irodalmi kérdésekben nyomós-nak tekintették¹⁾ s olvasottsága közismert volt.²⁾ Hogy egész neveltetésénél és gondolkozásánál fogva meggyőződésében és ítéleteiben a régies felfogás felé hajlott, csak természetesnek kell tartanunk. Azért nem vehetjük tőle rossz néven, ha a Kant bölcsészetének tanítása körül kifejlődött vitában a helytartótanács ülésén egész határozottsággal a veszélyesnek mondott új tanok ellen nyilatkozott.³⁾ Az a nem egészen valószínűtlen vád is fölmerült ellene a kortársak bizalmas leveleiben, hogy a piaristák és jezsuiták közt fennálló régi ellenséges érzést, mely a feloszlott rend tagjaiban is tovább élt és minden lehető alkalommal megnyilvánult, maga is táplálta és tetteiben érvényesülni engedte. Dugonics az ő egyetemi tanártársa és a dékánságban is közvetlen utóda írt erről néhány jellemző sort.⁴⁾ Talán ez lehetett oka Révaival szemben való viselkedésének is, melyről az utóbbi keserűen panaszkodik.⁵⁾

Az adatokat azonban mindenesetre felül kell bírálnunk, mielőtt ebben a tekintetben ítéletet mondanánk.

1808-ban halt meg, 68 éves korában.⁶⁾ Lapjaink rövid

¹⁾ Horváth Ádám Hunniását illetőleg tanácsát kérte. (Kazinczy F. levelezése I. 221. 233.) Ugyanő írja, hogy Dugonics Etelkája szép, de nem merné Szerdahely ítélete alá bocsátani (u. o. 292.), V. ö. u. o. II. 47.

²⁾ Horváth levele. (Kaz. lev. I. 500.)

³⁾ Pauler: A budap. m. kir. tudományegyetem története. 351.

⁴⁾ Pauler 399.

⁵⁾ L. Csaplár: Révai Miklós élete IV. kötetének több helyén. — Virág B. sem szereti. Kaz. lev. II. 506.

⁶⁾ Életére és munkáira Fejérnek és Paulernek a budapesti egyetem történetét tárgyaló művein kívül I. Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái XIII. 805. — Horváth Ign. A budap. egyetem böles. karának irod. munkássága. Bp. 1896. 72. — Zelliger Alajos Egyh. írók csarnoka. Nagyszombat 1893. és Versényi György az Irod. Közlem. V. kötetében. 436—440. — Arczképe a Silva parnassi 1788-i kiadása előtt egyszerű papi ruházatban mutatja őt be. Ez J. G. Mansfeld metszete. Egy másik, nagyobb méretű olajfestmény az Országos Tört. Arczképesarnok gyűjteményében függ. A kép kissé jobbra fordulva ábrázolja őt díszruhában, a Szent-István

jelentésekben emlékeznek meg róla,¹⁾ s a bécsi Annalesek irodalmi munkásságát meglehetősen lekicsinylő megjegyzéseket fűznek a gyászhoz.²⁾ Kazinczyék épen csak tudomást vesznek róla. A hírt közlő azt a jellemző megjegyzést is fenntartotta, hogy Schedius Lajos, az egyetemi tanszéken második utóda, most már rövid időn ki fogja bocsátani æsthetikáját, melyet Szerdahely életében, nehogy ez megbántva érezze magát, nem mert kinyomatni.³⁾ Mondott-e Schedius ilyesmit, nem tudjuk. Az egészset megczáfolni látszik az a tény, hogy Szerdahely halála után még húsz teljes év telt el, míg a szóban levő æsthetika megjelenhetett.

Szerdahely eléggé nagy irodalmi munkásságából minket e helyen csak æsthetikai dolgozatai érdekelnek, melyek terjedelemre és jelentőségre is kiválnak. Inkább csak bevezetésül érintjük költői termékenységének gyümölcsseit, melyekről irodalomtörténünk idáig alig vett tudomást.⁴⁾

Műveinek jegyzékében elméleti dolgozatainak sorát minduntalan latin ódák, elégiák, ünnepi alkalmakra írt beszédek és versek czímei szakítják meg. Egy szokásnak hódolt ezzel, mely a renaissance óta, eleinte főleg a protestáns főiskolákon kapott lábra s majd a jezsuiták kollégiumaiban is meghonosodva, itt még a XVIII. században is fennállott. A retorika és poetika tanára ugyanis nemcsak a szónoklattan és verstan szabályait adta elő, hanem maga is rhetor és poéta volt, kire megfelelő alkalmakkor az ünnepi szónok és ódaköltő hivatalos megbízatása várt. Szerdahely mind a két kötelességének kiválóan igyekezett megfelelni. Pl. Pupikofer Ágoston fölött tartott emlékbeszédének tartalmáról és előadásáról dicsérettel emlékeznek meg, a kik hallgatták,⁴⁾ s verseinek nagy száma tanúskodik arról, hogy a

renddel és apáti kereszttel ékesítve. A képmás utolsó élet éveiből való. Erre mutat a gyérülő és öszülő hajon kívül a «Ratio educationis», mely előtte fekszik.

¹⁾ Magy. Kurir 1808. II. 691. — Hazai és Külföldi Tudós. 1808. II. 41. szám. Az Ofner és Pesther Zeitung 1808. 1121. l. legalább elismeri irodalmi érdemeit.

²⁾ Annalen der österr. Literatur 1809. I. Intelligenzblatt 125.

³⁾ Kazinczy F. levelezése. VI. 268. 330.

⁴⁾ Magyar Hirmondó. 1783-ból idézi Versényi Irod. Közlem. V. 439.

Múzsák berkeinek elég gyakori látogatója volt s főleg a formai készséget s elegantiát tekintve elég ügyességet ért el. A latint az anyanyelv könnyűségével és ízléssel alkalmazta, distichonjai pedig szépen folydogáltak. Mint ifjú kezdett irogatni, s bár ezeket a kezdetlegesebb kísérleteket később tűzhalálra kárhoztatta,*) verselgetési kedve végig kísérte életén. Janus Pannonius babérait áhitozott, kinek emlékét fel is újította. Versei összegyűjtögetve két kiadásban is megjelentek.**) Írónk nagyra tartotta e gyűjteményeket, mi hívős érzéssel lapozgatunk bennük. A megvénült, erejét vesztett késő humanismus tudálékos papirosköltészetének minden hibáját megtaláljuk itt. Herschel a 80-as években felfedezi az Uranust és két holdját. Szerdahely csillagászati s másnemű jegyzetekkel magyarázott hosszú versben énekli meg a nevezetes tudományos eseményt. Ilyen a naptól óriási távolságba eső magános bolygó vagy hold az ő bágyadt, vértelen költészete is. Minden gondolata a régiség tanulmányából virágzik ki, s az a kölcsönvett tény pótolja az egyéni gondolat erejének s az érzés melegének hiányát. A vers, néha úgy érezzük, azért készült, hogy lehetőleg nagyszámú klasszikus vonatkozásoknak és idézeteknek hordozója legyen. A *Mavors Hungariæ* (I. 14. drb.) gr. Nádasdy Ferenczet dicsőítő jelentéktelen 12-soros versecske, de nem kevesebb, mint 13 jegyzet magyarázza Vergiliusból, Propertiusból, Ovidiusból. Ilyenkor a mű súlypontja a versből a jegyzetekbe billen alá. Az átélt sem kap a megihletett lélek mélységeiből melegséget, színt, tartalmat és nem ölt sajátos, jellegzetes formát. A reflexio hűvössége uralkodik mindenben. A versek nem egy tartalmas művészi egyéniség megnyilatkozásai, hanem visszhangok. Az esemény, melyet az élet eleje dob, felébreszti emlékeiben a régi, előtte oly kedves írók ismert gondolatait, szavait, melyekkel hasonló helyzetekben éltek. A tudás és a kifejezési formákkal bánás virtuozitása a fő e művekben, s az óda, hogy emelkedhessék, a szónoki pathosból kölcsönöz szárnyakat.

Ilyenképpen verselgeti meg Szerdahely az akkori Buda

*) L. Silva II. 221.

***) Silva parnassii Pannonii. Bécs 1788. és Buda 1803. Ezek Horváthnál és Szinnyeieinél nincsenek megemlítve.

és Pest előkelő családjainak férfait, asszonyait, a Niezkyeket, Brunswickokat, Jankovicsot; üdvözli a közélet egyik-másik kiváló férfiát kineveztetése, születésnapja stb. alkalmával vagy meggyászolja őket. Néha országos eseményeket érint, máskor a két város apró-cseprő dolgai hangolják dalra. Szereti a kis terjedelmet, az epigrammatikus vagy gnómaszerű formát. Némely kis vers egy-egy gondolatpárhuzamnál vagy ellentétnél, sokszor szójátéknál nem *egyéb. Ilyenkor elmésség vagy elméskedés uralkodik rajta. Nagy ritkán művészeti tárgyakra is kitér, s ezek a darabok a görög lírai anthologia darabjaira emlékeztetnek. (Szent Márton szobra a pozsonyi székesegyházban felállítva, I. 10 drb. Egy festőhöz, ki a szerencsét és erényt festette III. 30 drb.)

A kedélyes tréfa sem ismeretlen nála. (Pl. II. 8 drb.) Legsikerültebb néhány lírai hangulatot vagy csinos gondolatot kifejező kis költemény. (I. 7. 9 drb. II. 1. drb.)

Szerdahely hibáit jórészt az egész korabeli latin jezsuita költészettel közösöknek ismerjük. Ennek termékeivel egybevetve, írónk művei nem maradnak az átlagos színvonal alatt s nem érdemelték meg azt a lesújtó bírálatot, melyben egyik bécsi lap latinságukat is kifogásolva*) részesítette.

Saját vallomása szerint latin szindarabokat is írt.***) Ezek nyilván iskolai drámák voltak, minőket a jezsuita iskolákon s az egyetemen is elég sűrűen s nagy gonddal és fénynyel volt szokás előadatni. Czímeik szerint latin és görög színművek (Aristophanes, Euripides, Plautus, Terentius) átdolgozásai, vagy régi történetek színre alkalmazásai. Néhány hazai tárgyút is találunk köztük, egy Kemény Simont, egy Budát s egy Attila elementia címűt. Mindezeknek idejük elmúlt, mióta a latin múzsa leszorult a színpadokról, s erről írónk fájdalmasan panaszkodik.

Míg ezekben az irodalmi kísérletekben Szerdahely az új irányú természetes fejlődés következtében elsorvadó régi formákat műveli és mesterségesen törekszik életben tartani azt, a mi a

*) Annalen 1805. I. 314. és 1809. Intell. blatt I. 125.: Seine latein. Gedichte sind sehr schlecht.

**) Fratri meo Josepho. Silva V. 4 drb. Az 1803. kiad.-ban 104. (hibásan 204.-nek számozott) oldalon.

halálra megérett, elméleti műveiben egy új tudomány hirdetője, mely bármennyire mélyre, a görög szellem virágkorának talajába látszik is alábocsátani gyökereit, valójában nem régen született, alig húsz éve kapta nevét és foglalta el helyét a tudományok rendszerében.

A XVIII. század első fele fel a hatvanas évekig külföldön az æsthetikai elmélkedés első föllendülésének kora. Angolok, francziák, németek fiatalos hévvel, a feladatok megoldhatóságának hitével, csalódások és tévedések belátása által még meg nem ingatott bizakodással fognak munkához, hogy a tetszés elveit fürkészve, ezekre a még homályban fekvő területekre fényt derítsenek. Mióta Shaftesbury, Locke tanítványa, a maga rendszertelen, de mély értelmű s a művészi iránt való élénk érzékről tanuskodó fejtegetéseivel Plato tanait felújította, honfitársainál ezeknek a kérdéseknek tárgyalása állandó marad. Hutcheson glasgowi tanár a műélvezet és műalkotás alapjául szolgáló «belső érzéket», az ízlést vizsgálta részletesebben s a jónak (hasznosnak) és szépségnek különbözőségét és egymáshoz való viszonyait igyekezett megállapítani. Reid a közérzék, a «common sense» szempontját érvényesítette az æsthetikai tények megmagyarázásában. Az angol idealismus megnyilvánulásaival párhuzamosan haladt az empirismus, mely szintén kivette a maga részét az új problémák fejtegetéséből. A genialis Burke tapasztalatai alapjáról jellemezte finom vonásokkal a szépet és fenségest s attól sem riadt vissza, hogy mindakettőt testi, élettani változások gyanánt fogja fel s végső forrásaikat természeti ösztöneinkben keresse. Hogarth a kigyóvonal elméletével akarta a látható szép, művészi formákat megmagyarázni, Home pedig széles tapasztalati alapon igyekezett számot adni mindarról, a mi æsthetikai tetszést kelt. Francia földön Crousaz és André levezetés útján, rendszeres formában kísérlik meg a szép fajait és feltételeit megállapítani. Du Bos értékes művében a művészetek hatásának természetes alapját keresve, rámutat a szellemi foglalkoztatás bennünk rejtő vágyára, mely oly erős, hogy még a fájdalmasan ható látványt is kellemessé teszi, ha a baj által nem fenyegetett szemlélői lehetünk. Batteux pedig Aristoteles utánzás-elméletére építi fel a művészetek tanát. Végre az encyclopædisták a szépség és a művészeteknek legkülönbözőbb kérdéseit terjedelmesen és néha igen érdekesen

fejtegetik. A németeknél Baumgarten Wolff philosophiai rendszerében kijelöli az æsthetika helyét. Ő és Meier, terjedelmes iratokban adnak számot a józan reflexió ezen álláspontján a szépről. Utánuk az úgynevezett «popularphilosophusok» fejlesztették tovább és mélyítették el ezeket a tanokat. Közülök Mendelssohn, Lessing barátja, a legtermékenyebb gondolkozó, és Sulzer nagy művével a legbefolyásosabb és legismertebb képviselője az egész iránynak. A műtörténet és műbírálat terén kimagasodnak Winckelmann és Lessing.

A felhozott írók legtöbbszörének behatóbb jellemzése e helyen minket nem foglalkoztathat, mert Szerdahelyre nem voltak nagyobb, kimutatható hatással.*) Csak azokra szorítkozzunk közülök, kikben Szerdahely főforrásait ismerjük meg. Ezek Baumgarten, (Meier), Home, Batteux, Riedel és Sulzer.

Baumgarten Sándor Gottlieb hallei tanár**) Leibnitz és Wolff lélektani vizsgálódásainak alapján állva, megkülönbözteti az alsóbbrendű ismerőtehetséget (érzékek, phantasia, izlés stb.), mely a dolgokról tiszta (a dolgokat jegyeik alapján egymástól megkülönböztető), de egyúttal zavaros (nem világos) ismereteket nyújt, s a magasabb fokú ismerőtehetség fajait, az értelmet és észet, teljesen világos, elvont, biztos ismereteink forrásait. Az

*) Shaftesburyt egyszer említi. (Poesis dram. 173.) Burke és Crousaz neve csak a többi æsthetikus közt fordul elő. (Aesth. I. 56. II. 334.) Hogarthnak rajzait említi meg a nevetségésnél. (Aesth. II. 93.) Du Bosra többször utal s tanának egy-két lényeges vonását érinti. (Aesth. I. 56. 74. 263. Ars. poet. 162. Poesis dram. 99.) Mendelssohnra is több utalás találunk. A szépről való felfogását ismerteti s bírálja. (Aesth. I. 123.) A sinceritas kérdésében s a valóságosságánál is kitér véleményének ismertetésére. (Aesth. I. 308. Poesis dram. 36.) Ezek a helyek azonban nem mutatnak mélyebb hatásokra s nem is okvetlenül közvetlen tanulmányozás nyomai. Mint látni fogjuk, Szerdahely igen gyakran másod kézből veszi adatait.

**) A. G. Baumgarten: Aesthetica. Frankfurt. I. 1750. II. 1758. A mű itt megakadt. Íróját halála a befejezésben megakadályozta. Még Baumgarten előtt az ő belcegyezésével az egész elméleti részt kidolgozta tanítványa G. Fr. Meier, Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften című alatt. Halle I. II. III. 1748—1750. Meier a rendszert illetőleg mesterének nyomain jár, bár a részletekben nem teljesen önállóan. Idézeteim Meier művének 1754-ben Halléban megjelent 2. kiadására vonatkoznak.

utóbbi ismeretforrásaikkal a tudomány régóta foglalkozik s megállapította törvénykönyvüket, a logikát (*ars recte cogitandi*). Az alsóbbfokúak azonban mindeddig figyelmen kívül maradtak, pedig szintén rászorulnak a szabályozásra. Ezeknek törvénykönyvük lesz az *æsthetika*, a szép gondolkozás mestersége (*ars pulchre cogitandi*), az érzéki megismerés tudománya. Az ízlés tehát a megismerésnek egy faja, még pedig a tudományossal szemben alárendelt faj. Ime az előre felállított dogmatikus elv, melyből minden további folyik. Az *æsthetika* szabályait megkapjuk, ha az alsófokú, de lehetőségig tökéletes megismerés feltételeit keressük. A szépet most Baumgarten erőszakoltan az érzéki megismerés tökéletességeként magyarázza. Ez a tökéletesség, vagy tökéletesedés azonban nem állhat a magasabb, az értelmi megismerés felé való haladásban. Hiszen mihelyt ebbe a körbe jutna, nem lehetne érzéki, tehát szép többé. A tökéletesség csupán a különféleképpen egyezése: *consensus cogitationum, ordinis, significationis*. A szép gondolkozásnak az élvezőben és művészen is megvannak a maga külön feltételei, de viszont az anyagnak is, mint a gondolkozás tárgyának bizonyos követelményeket kell kielégítenie, minők a gazdagság, nagyság, igazság stb. Ha az alkotó művészen a személyi feltételek a tárgy részéről most megállapított feltételekkel összetalálkoznak, ered a szép mű.

Ezek Baumgarten alapvető tanai, melyeket, főleg a költészetet és szónoklatot tartva szem előtt, részletesebben ki akart fejteni. Érdeme, hogy az *æsthetika* törvényhozása alá tartozó (szép) jelenségeket az érzéki jelleg és szemléletesség alapján a tudományos gondolkozástól elhatárolta, bár viszont a szép világának az alsófokú megismerés körére való korlátozásában kelleténél tovább ment s ezt a felfogást nem is tudta szabatosan megalapozni és fenntartani. Az *æsthetika* egész elméletének a szép meghatározásából megkísérlett bevezetése, a fogalmi meghatározások és analysisek szakadatlan láncolata, az elvont tárgyalásmód s a Wolff-rendszer hivatalos bélyege philosophikus jelleget és tekintélyt adott a műnek, melynek hatása fel Lessingig a német *æsthetika* fejlődésén kimutatható.

Baumgarten művétől teljesen elütő jellegű Home elmélete.

Home Henrik, lord Kaimes*) a nagyműveltségű skót író, Shakespeare alapos ismerője s méltánylója, történeti szempontból maig érdekes művében empiristikus és lélektani alapon áll. A tekintélyekkel szemben, kiket vakon szoktak követni, (Aristotelesre s a francziákra gondol), hivatkozik velünk született jogunkra, hogy magunk gondolkozzunk. Azzal a meggyőződéssel fog munkához, hogy a kritika minden helyes szabálya emberi természetünkön és pedig ennek érző részein (upon the sensitive part) épül fel. A tapasztalati tényeket, a megfigyelés eredményeit választja kiindulási pontul s innen akar az elvekhez jutni.

Ilyen szempontoktól vezérelve részletes lélektani vizsgálódásokat végez érzelmeinket és vágyainkat illetőleg. Különbségüket, fajaikat, egymásra való hatásukat állapítja meg. Fontos fejezete, melyben a reális valósággal szemben a költészet és művészet alkotásaiban élénk álló ideális valóság (ideal presence), mintegy ébrenálmodás jelenségét vizsgálja. Mindezt, valamint az egyes æsthetikai fogalmakat, melyek érzelmeinkre bizonyos sajátos hatással vannak s képzeleteink folyását irányítják, a mennyiben a tárgy természete engedi, a jeles írókból vett példákkal teszi világosabbá. A kor moralizáló irányát követve az æsthetika és ethika érintkező pontjaira fordított figyelemmel a szépművészetek nevelő hatását domborítja ki s az izlés és erkölcsi érzés analogiáját fejtegeti. Azt találta, hogy az izlés szelidebbé s összhangzóbbá tesz, a szenvedélyek és vágyak hevességét mérsékli s az önzőkkel szemben a társas hajlamokat erősíti.

Eredményei sokszor nem elégitenek ki. A szép fogalmat igen közel hozza a hasznoshoz, körét is tulságosan megszorítja, a mennyiben a látás érzékére korlátozza. De azért műve a lélektani æsthetikának egy nevezetes kísérlete s a benne megnyilvánuló egészséges, eredeti gondolkozásmód és kritikai szellem kiváló előnyei közé tartoznak. A természeti szép is, mely Baumgarten-nél szóhoz sem jut, nála megértő méltatásra talál. Az angol és franczia tragœdia éles szembeállítására és finom jellemzése, s az

*) Elements of criticism. I. II. A hivatkozások az 5. kiadásra vonatkoznak. Edinburgh 1774. A munka Meinhard fordításában német nyelven is megjelent: Grundsätze der Kritik von H. Home. I. II. Leipzig. 1772. Szerdahely legnagyobb valószínűséggel a német fordítást használta.

indulatok nyelvéről szóló gondos fejtegetések becses adalékai az æsthetikai kutatásnak.

Batteux Károlyt, a tudós abbét, voltaképpen csak a művészetek elmélete érdekelte.*) Abban a meggyőződésben, hogy a művészetekben földerített szabályok ugyanegy törzsnek ágai, nemzetének a rendszerességre való hajlamát követve nyomoz s az egységes magyarázatot az Aristoteles-féle utánzás elvében véli megtalálni. Ezt az elvet, nem erőltetések nélkül, és bizonyos merészséggel, de kétségtelen ügyességgel végig alkalmazza az összes művészetekre. Bár korán hallatszottak ellentmondó hangok és czáfolatok, a finom ízlésű író műve hazáján kívül, főleg német földön fel Goetheig nagyon elterjedt és ismert maradt.

Az e korbeli német æsthetikai vizsgálódás igazi főműve. Sulzer János Györgynek, a berlini kir. akadémia tagjának nagy æsthetikai lexikona, mely betűrendben tárgyalja az anyagot.***) A mű Németországban nagy hirre tett szert s a mi elméletíróinkra is sokáig irányító hatással volt. Sulzer nagyjában Baumgarten álláspontját foglalja el, de figyel a fejlődésre, melyet az æsthetika azóta tett, s a külföldi tanok hatásának is feltűnedeznek itt-ott nyomai. Ezek aztán nem olvadnak mindig egybehangzó elméletté össze. A mű, melyet egyébként az æsthetika továbbfejlesztése szempontjából kiváló értékűnek nem mondhatunk, nagy szolgálatot tett azzal, hogy legtöbbször nehézség nélkül megérthető czikkeiben úgy az elveket, mint azok alkalmazását le a részletekig tárgyalván, az eredményeket tág köröknek könnyen hozzáférhetővé tette. Sokan mélyebben hatoltak egyes kérdések magyarázatába, de ilyen szélességben nem ölelte fel a tárgyat senki.

Sulzer is eklektikusnak és compilernek bizonyult, de ebben messze felülmúlja őt Riedel Frigyes Justus, előbb erfurti, később bécsi (műakadémiai) tanár. Egyideig Klotz körének tagja

*) Les Beaux-Arts réduits à un même principe. Paris 1746. és Cours de belles-lettres, u. o. 1747. Az összefoglaló főmű: Principes de la littérature. 5. kiad. 1774. Az elsőt J. A. Schlegel, a kibővített művet K. W. Ramler fordította németre. Az utóbbinak czíme: Einleitung in die schönen Wissenschaften. I—IV. 4. Auflage. Leipzig 1774.

***) Allgemeine Theorie der schönen Künste. I—IV. Első kiad. 1771—74. Idézeteim a harmadik, Sulzer halála után megjelent kiadására (Leipzig. 1786.) vonatkoznak.

volt és munkássága némi figyelmet is ébresztett. Lessing is megdicsérte, mint olyan kezdőt, kiből még derék gondolkozó válhatik.¹⁾ A jóslat nem vált be. Riedel gyorsan élt és gyorsan dolgozott, komoly elmélyedésre, beható tanulmányokra nem maradt ideje. Winckelmann kiadásával nem váltotta be a vállalkozáshoz fűzött reményeket, és æsthetikai főmunkája²⁾ sem jelentett nyereséget az æsthetikára.

Riedel műve a legkülönbözőbb szerzőkből kiírt idézeteknek egybeállítása. Arra alkalmasnak látszik, hogy minden fölmerülő kérdésnél tájékozást nyújtson a vélemények elágazásáról, de bár bírál, egyeztet és építeni is törekszik, hiányzik a szilárd alap, a tudományos meggyőződés ereje, mely a tarka-barka egyvelegbe rendet, egységet hozna, s mélyreható bírálattal tisztázza a sokféle vélemény folytán egész bonyolultságukban föltűnő problémákat. Olvasottsága széleskörű. Saját honfitársainak s a régi klasszikus íróknak művein kívül a francia és angol írókat ismeri. Ezek közül legnagyobb hatással volt rá Home, kit majd minden kérdésnél megszólaltat, legtöbbször helyeselve felfogását. Az újabb külföldi műelmélet ilyen figyelembevételében kereshetjük a munka jelentőségét.

Ime az írók, kik Szerdahelyre irányító befolyással voltak.

Ő maga tanári hivatásából kifolyóan kötelességszerűen és szeretettel foglalkozott ezzel a tárggyal.³⁾ Nem szegődött egy rendszer vagy felfogás kizárólagos szolgálatába. Tanulni akart mindannyitól, hogy valami újat hozhasson létre. Ennyi oldalról jövő hatás közt ő is eklektikussá vált, mint nem egy példányképei közül.

¹⁾ Antiquarische Briefe. VIII. levél.

²⁾ Theorie der schönen Kunste und Wissenschaften. Wien und Jena. 1774. (Az első kiadás 1766-ban jelent meg.)

³⁾ Aesthetica. I. II. Budæ. 1778. — Imago æsthetices. Budæ. 1780. — Ars poetica generalis. Budæ. 1783. — Poesis narrativa. Budæ. 1784. — Poesis dramatica. Budæ. 1784. — A következőkben gyakorta szükségessé váló idézeteinknél e műveket betűkkel jelöljük meg. A. I., vagy II. = Aesthetica, Ap. = Ars poetica, P'n. = Poesis narrativa, P'dr. = Poesis dramatica.

Legterjedelmesebb és alapvető főműve természetesen az Aesthetika,* melynek ismertetésére most rátérünk.**)

Szerdahely lelkesedéssel látja korában a szépművészetek és tudományok nagy fellendülését, milyent Róma és Görögország virágkora óta nem látott a világ. Műalkotások támadnak, melyek az ókor aranyidejéhez méltók és elméleti tanulmányok egész sora állapítja meg a szabályokat.

Ennek látása készíti őt is arra, hogy a jó ízlés tanát megírja, ad utilitatem gentiliū meorum. Bizonyos elégedetlenség is erre ösztönzi. Azt tapasztalta, hogy sokan fejtegették az ízlés elveit és törvényeit, s tanaik világosak és bővekek, de nincsenek kellő rendszeres összefüggésben. Eszébe jutott tehát, hogy egységes rendszert alkosson s mindent a szép philosophiájából vezessen le. (A. I. Prooemium és Imago 12.)

Írónk tehát tudatosan szembehegyezkedik sok kortársának irányával s a művek egy szembetűnő hiányán akar segíteni. Rendszerező philosophikus elmének ígérezik, kit a tapasztalati megfigyelések gazdagsága nem elégít ki, mert a sokfélenek belső kapcsolatát nélkülözi benne. A kor emberei a szépet ezzel a formulával határozták meg, hogy «egység a különféleségben.» Mint látjuk, Szerdahely az aesthetika tudományában, mert hisz az is egység a különféleségben, az *egység*re veti az erős

*) Az eredeti tisztázott kézirat Szerdahelynek a nyomda számára készített kibővítéseivel és törléseivel megvan az egyetemi könyvtár kéziratárában. Ez az átdolgozás pár sor kivételével megegyezik a kinyomtatott szöveggel. — Szerdahely műveivel legbehatóbban foglalkoztak eddig Versényi György (Az aesth. hazánkban Bp. 1874.) és Radnai Rezső (Aesth.-i törekvések Magyarországon 1772—1817. Bp. 1889.). Versényi csak az «Aesthetiká»-ra szorítkozott, Radnai többi műveit ismerteti bővebben.

***) Az aesthetikát egy kötetbe összevonva sok rövidítéssel még Szerdahely életében lefordították. A mű címe: Aesthetika avagy a jó ízlésnek a szépség' filosofiájából fejtegetett tudománya. Főtiszt. Szerdahelyi György nyomdoki után, Budán 1794. A fordító Szép János «Szombathelyen a szép tudományoknak ifjabbik Tanítója.» (Élete s munkássága Szinyeyi nagy munkájában.) Eltekintve attól, hogy «rövidebb summába foglalja», híven követi mesterét. Csak itt-ott van egy-két bővítő jegyzet, pl. a 80. és 109. lapon a zenéről és magyar tánczról. Szép munkája aesthetikai szempontból külön méltatást nem igényelhet, de nyelve és műkifejezései megérdemlik a tüzetesebb tanulmányozást.

hangsúlyt. Tekintete a részletek tanulmánya, az egyes kérdések és æsthetikai elvek behatóbb vizsgálata helyett az összefüggésre, a közösre s nem a sajátosra van irányítva.

Megvallja s ebben nem talál semmi kifogásolhatót, hogy az anyagot, melyet rendszerbe akar foglalni, sok mester írásaiból szedte össze, (bár sajátjából is gyarapította), de önérzettel jelenti ki, hogy a módszer, a rend, a mint ezeket tárgyalja, az övé. (A. Prooem. és I. 72. és Im. 19.) Szép szavak, melyek méltán nagy várakozást kelthetnek az olvasóban.

Lássuk, mennyiben igazolhatók.

Szerdahely az ízlés meghatározásából indul ki. Elutasítva Muratori olasz elméledő tágabb magyarázatát, mely ennek a lelki képességnek az összes tudományok és művészetek körében legfőbb bíráló szerepet tulajdonított, megállapítja, hogy az ízlés a szépet és rüdat megérző tehetségünk: *sensus pulcri*, mely természettől mindnyájunkkal közös, de különböző arányban kiosztott és kintűvelésre szoruló képességünk. «Olyan plánta ez, melyet a természet minden szivekben, mint egy veteményes kertben, ültetett; de szorgalom nélkül sehol sem indul meg: tökéletességre pedig sohasem érhet, hanem mesterséggel kell felnevelni.» Ezt mondja Szerdahely Szép fordítása szerint majdnem szóról-szóra Home után. (I. 6. Német ford. I. 7.) Erre való az æsthetika is. Miképpen a dialektikusok régóta fáradoznak a helyes gondolkodás, az ethikusok a helyes cselekvés elveinek és szabályainak megállapításában, úgy kell az ízlés elveit is gondosan tisztázni. Az æsthetika philosophiai tudomány s az igaz philosophiájának, valamint a jó philosophiájának társa.

Ezek a gondolatok az æsthetika, mint különálló tudomány határainak szükségessé vált megállapítása óta önként fölmerültek, lassanként tisztázódtak s a köztudatba is átmentek. Riedel pl. elég szabatosan formulázza őket, s utána indulhatott Szerdahely is.

Itt megemlíti Baumgarten nevét és felhossa egyik érvét, melylyel az æsthetika támadóit ellen védekezett. (A. I. 25. l. — Baumg. 12. §. Meier 22. §.) A «*facultates inferiores*» a Wolff philosophiai iskolájának bélyegét magán viselő tudományos kifejezés szokatlanul hangzik itt Szerdahelynél, ki különben ennek a rendszernek ismerettani s metaphysikai feltételeit nem teszi magáévá.

Feltűnő, hogy Szerdahely az æsthetikától nemcsak elméleti szempontok tisztázását várja, hanem a gyakorlati, művészi tevékenység irányítását, az ízlés fejlesztését is. Szavaiból az elméleti tudás némi túlbecsülése érzik ki. Azt halljuk tőle, hogy az æsthetika jobb és tisztultabb ízlést teremt; hogy a rómaiak után elhanyaglott ízlés újjászületett az æsthetika segítségével; s az æsthetika czélja, hogy az ízlést felébressze, formálja és terjessze. A szép philosophiája s a szépművészetek tana formálja a jó ízlést, mely által megérezem s megkülönböztetem a szépet, mint értelmekkel az igazat és hamisat. (A. I. 24. 54. 55. II. 405. l.)

A mi írónk a tudatos elemnek, a szabályok ismeretének nemcsak a műalkotás megítélésében, de a művészi alkotásban is a közvetlenség rovására nagy hatalmat tulajdonít. Az æsthetika szó értelme sem látszik nála eléggé szabatosnak. Baumgartenék is azt vallják, hogy az æsthetika az ízlést javítja, de megkülönböztetik a természetes æsthetikát, mely ismét velünk születettre és megszerzettre oszlik, és a mesterségest, a tulajdonképeni æsthetikát. (Æsthetica naturalis: a) conata, b) acquisita és æsthetica artificialis. Baumg. 2. §. Meier I. 17.) A megszerzett æsthetika erőinknek rendes használata folytán fejlődik, általánosan ismert szabályokra való tekintet nélkül. A természetes æsthetika maga is tehet valakit csodálatraméltó szép szellemmé. (Meier I. 17. 18.)*

Ezek a megkülönböztetések Szerdahelynél hiányzanak, de az æsthetika neki tulajdonított széles hatáskörét megtartotta.

Az æsthetikának azonban, hogy tudományos értékét, sőt általában lehetőségét igazolhassa, súlyos ellenvetéssel kell leszámolnia. Felállithatunk-e az ízlésről, mely rendkívül sokféle, általános érvényű szabályokat, s nem kell-e az egészét kiszolgáltatnunk a merő egyéni önkénynek s ebből folyó határozatlanságnak?

Előtte is kétségtelen, hogy ízles dolgában nagyok az eltérések. Természetünk, tapasztalásaink és szokásaink, előítéleteink, korunk, érzésvilágunk és lelki mivoltunk mássá, nagyon

*) Meier nyiltan tévedésnek minősíti, wenn man mir die Meinung beylegen wolte, als wenn ich glaubte, dass ohne dem Buche, so ich jetzo schreibe, schlechterdings weniger vortrefliche Gedichte und Reden in Deutschland seyn würden. I. 542.

eltérőkké teszik a szépről való ítéleteinket. Tam diversus est de pulcritudine sensus et opinio hominum, quam vultus et animus. (A. I. 99.) De mi következik mindebből? Szerdahely idézi Quintilianus megjegyzését: Gustum arte non tradi; s a közbeszédet: De gustibus non est disputandum. Czáfolja e tanokat, de kissé könnyedén. Elismeri, hogy az ízlést és szaglást illetőleg igazuk lehet, de nem az ízlésre, átvitt értelemben. Miért olyan változó és különböző az emberek ízlése? Mert egyiké tökéletesebb, mint a másiké, és mert nem ugyanazon elveket vallják. Valójában azonban az ízlésre nézve nincs köztünk nagyobb eltérés, mint az erkölcsi, politikai tudományban vagy a theológiában vallott ítéleteinket illetőleg. Képzeld embereket, kiknek ítéletök ugyanazon elveken és egyforma intézményeken (institutis) nyugodják, és nem lesz köztük eltérés. (A. II. 424.)

Szerdahely inkább csak állít, mint bizonyít. Érvei gyengék, de erős az a határozott meggyőződése, hogy van egy jó ízlés, mely biztos elveken alapszik s melyre mindnyájunknak törekednünk kell. Ennek a jó ízlésnek a törvénykönyve az æsthetika.

Az ízlés nyilvánulását a művészetekben találjuk, ezek pedig a lángelme alkotásai. Ennek elemzése az æsthetika második fontos tárgya.

A genius (Szép igen tágértelmű fordítása szerint: reátermés), mely annyira elengedhetetlen, hogy nélküle hiábavaló minden fáradság, Szerdahely szerint a testnek, léleknek ügyessége és a szép, könnyű gondolkozásra és cselekvésre ösztönzött szellem, tehát az, a mit a görögök az ἐννοία szóval fejeztek ki. (A. I. 76.) Ez a meghatározás Baumgartenre és Meierre emlékeztet, kiknél a «dispositio animæ totius ad pulcre cogitandum» a szép lélek első alapfeltétele. (Baumg. 28. §. v. ö. Meier 214. §.) Az érzéki felfogás élessége, melyet Szerdahely a továbbiakban követel, szintén megvan Baumgartennél, Meiernél és Sulzernél. (II. 292.) Utóbbi különösen kiemeli. A lángésznek nagy képzelettel, éles elmével (perspicacia intelligendi) és gyors feltaláló erővel is kell bírnia. Mindezeket a lelki képességeket Baumgarten az alsó megismerő erők közé sorolta. Ezért vannak Szerdahelynél is együtt, megkülönböztetésül a következő követelménytől, az értelmi erőtől (facultas intelligendi), melyet Baumgarten «szép értelem», «szép ész» név alatt a felső megismerő erők közt említ.

Írónk inkább csak abban tér el forrásaitól, hogy Baumgartenék sok alosztályozásaiból elhagyogat. Közben fontos részek is elmaradnak. Így nélkülözzük az érzés megemlítését, mely a lángelemében nem lehet fejletlen. Szerdahely megtalálhatta volna Baumgarten és Meier könyveiben «*temperamentum æstheticum*» cím alatt és Sulzernél, ki a meleg érzést a lángelemé elengedhetetlen feltételének tartja. (II. 291.)

A lángelem ezen erői fejlesztésre képesek s arra rá is szorúlnak. Ezt hirdeti forrásaival együtt Szerdahely is. Midőn azonban a geniust természetesre és mesterségesre osztja fel, lecsúszik előbbi alapjáról s eltér mestereitől is. Baumgartenék szerint az *æsthetica naturalis* egy velünk született képesség a szép gondolkodásra, melynek nem szabad hiányoznia, de a melyet ki kell művelni. Az *æsthetica artificialis* a képességeknek magasabb, mert a kiművelés folytán fejlettebb formája. Szerdahely azonban a természetest az eredetivel azonosítja, s a mesterségesben az eredetiség hiányát találja jellemzetesnek. «Az eredeti lángelem magát kinyilatkoztatja, mint a nap tüzével és sugaraival»; egyuttal gyors, elragadtató, újat teremtő. A mesterséges nehézkes, lassúbb, kevésbé tartós, nem is emelkedik magasra. (A. I. 86.) Az eredeti lángelemek közé sorozza Homerost, Cicerót, Pergolesit, Rafaelt, Hogarthot, Lysippust és Michel Angelót, a mesterségesek közé Lucanust, Statiust, Pliniust.

Meier ezt a megkülönböztetést ismeri ugyan, de csak az «új» fejtegetése közben, szinte mellékesen érinti. (I. 347. l.) Azóta az eredetiség fontos követelménnyé vált a művészetben, s az eredetiség követelésétől visszhangzottak az irodalom berkei. Szerdahely a «régiektől» eltekintve, Sulzernél is megtalálhatta az eredetiség dicséretét (II. 291. és III. 387. és 510.), bár nem követte őt kifejezéseiben és gondolatmenetében. Young szép és mély fejtegetéseit erről a kérdéstről, valamint Gerard érdekes elemző művét, pedig mindkettő már megjelent volt német nyelven is, nem használta.

Ilyen előzmények után fog Szerdahely a szépnék tárgyalásához.

Ismeri a nehézségeket. Imént hallottuk tőle, hogy mennyire ingadozik az emberek vélekedése a felől, hogy ez vagy az a tárgy vagy mű valóban szép-e. A «szép» elnevezés is igen határozatlan

értelmű a közbeszédben s az irodalomban. A szép maga is sokféle. Csodálhatjuk-e, ha a philosophusok és elmélkedők, egy Hippias sophista, Plato iskolája, Cicero, Home, Buffier, Diderot és mások — kiknek tanát néhány szóval ismerteti és czáfolja, — olyan különböző eredményekhez jutottak.

Szerdahely bíráló megjegyzéseinek nincs különösebb értékük, s nem is eredetiek.

Home ellen felhozza, hogy a szépet kizárólag a látás érzékleiteire szorítja. Hosszú czáfolata, mely a régi írókból vett idézetekkel pompázik, Riedel egy odavetett nyilatkozatán alapszik. (9. l.) Mendelssohn ellen is kifogása van. A Philosophus Berolinensis (quo nomine inclitum ævi nostri Hebræum Mendelssohnium adpellari audio), a szépségnek összes érzéseinkre és természeti ösztöneinkre elhatározó befolyást tulajdonított. Riedel ezt is helytelenítette (I. 9.), és bőbeszédű fejtegetéseiben ugyanezt teszi Szerdahely. (A. I. 123.)

Tájékozódjunk először írónk metaphysikai és ismeretelméleti álláspontjáról.

Jellemző, hogy az elvont speculatio és magas philosophiai fejtegetés elől Szerdahely kitér. Ahhoz a kérdéshez, van-e abszolút (Szép fordítása szerint «éppenséges») szép, nem is kíván hozzászólni. Ez az ókori elmélet alapos ismerője részéről, kit Plato, Plotinos, vagy Cicero könnyen elesábhíhattak volna, meglepő kijelentés. Szerdahely azt hangoztatja, hogy a szépség, melyről ő beszél, az ízlés tárgya, ez pedig az érzéki felfogás körére szorítkozik. (Baumgarten.) Épigy elutasítja Plato és Cicero állítását, hogy a szép ideája velünk született. Ez a kor ismeretelméleti vívmányaival függ össze, melyeket forrásai Szerdahelyvel megismertettek és elfogadtattak. Az apriorismussal szemben ő is elismerni látszik a tapasztalat fontosságát, s míg a rationalismus rendesen azzal érvel, hogy a tapasztalat nem adhat ismereteinknek általános és szükségszerű jelleget, Szerdahely a Plato-féle felfogást éppen azzal czáfolja, hogy így nem magyarázhatnók meg a szép megérzésében és megítélésében szembetűnő nagy eltéréseket.

A szépség mármost objectiv tulajdonsága-e a tárgyaknak?

Descartes és Locke óta az ismeretelméleti irányzat mind jobban kidomborodik a bölcsészeti vizsgáldásban. Az érzéki

észrevétel eredetének s feltételeinek, ezek közt az érzékekre ható külső ingerek minőségének tisztázása mind fontosabbá vált. Locke maga első és másodlagos minőségeket (primary és secondary qualities) különböztetett meg. Az elsőkhöz sorolta a nagyságot, alakot, számot, helyzetet, mozgást, vagy nyugalmat, mert ezekre vonatkozó észrevételeink tárgyilagosak, azaz a tárgyak valódi minőségéről tudósítanak. Máskor azonban a tárgyak való tulajdonságait nem ismerjük meg, csak éppen hatásukat érezzük. Ilyen természetű a hőérzet, a szín, hang, íz és szag is. Ezek az érzeteink tehát nem a tárgyakról, hanem csak a tárgyak által okozott saját állapotainkról tudósítanak. A Lockenál felmerülő tan, melynek helyesbitésén a XVIII. század bölcsészete sokat fáradozik, az æsthetika terén is alkalmazásra talált. Hutcheson már arra az álláspontra helyezkedik, hogy a szép sem objectiv jegye a tárgyoknak, hanem bennünk támadó érzés (An Inquiry . . . London 1729. 14. l.). Burke is így vélekedett. Home azt tanítja, hogy a szépség igazi értelemben: refers to a percipient (I. 207.). Az ő nyomába lép Riedel, kit viszont Szerdahelynek követ.

A szépség — így szól Szerdahely — vagy a szép dologban magában van, vagy az észretevő, érző emberben, vagy részben a dologban, részben az emberben. (V. ö. Riedel 14. l.) Az első és második eset, a mint Riedellel egy értelemben, de eredeti érveléssel bizonyítja, lehetetlen. (V. ö. hosszas és tudákos fejtegetését: Pulchritudo non est in opinione hominum sita. A. I. 154.) A szépség, az édes és keserű érzeteihez hasonlóan, viszonylagos természetű, az észretevő alany s a tárgy viszonyán alapuló. Ez a viszony képzeleti és valóságos is egyszersmind. (Riedelnél ideal és reell.) Ha arról a hatásról beszélünk, melyet a szép dolog érzékszerveinkben kelt, valóságos, ha a szépről ítélő, reflektált érzék szempontjából tekintem, ideális. A képről kiinduló fény-sugarak hatása a szememre valóság, hogy azonban az összefolyásukból támadó képet megismerem és szépnek találom, ez csak az én gondolataimban van. (Az egész fejtegetés Riedelnél 15. 16. l.) Nem mutatunk rá ennek a tannak s a felhozott példának gyengéire, melyekért, mint látjuk, különben is Riedel a felelős, hanem a mondottakat értékesítjük a rendszer szempontjából.

A szép ilyen kettős feltételezettségéből folyik a tárgyalás

további menete. A szépet Szerdahely egyrészt subjectiv szempontból, az érző alany szempontjából nézi, hogy megállapíthassa sajátos természetét; másrészt objectiv, a tárgyakban rejlő okait, kell ismertetnie.

Mi jellemzi tehát először a szépet erő és hatásosság (vis, virtus, efficacitas) szempontjából?

A szép tetszik és gyönyörködtet. Hogy honnan van ez az ereje, nem fürkészte még ki senki. Isten bölcsessége állapította meg a törvényt és az egyezést a szép közt és érzékeink közt. (Emlékeztet Home hasonló nézetére I. 201.)

De nem minden, a mi tetszik, szép. (Sulzer IV. 248.) Nem «szépek» az izlés, a szaglás, a tapintás érzetei. Sokszor még a látás és hallás körében is akad olyan tetsző érzéklet, a melyet szépnek nem mondhatunk. (Példák Theokritosból.) A jó is tetszik, de nyilván más okokból, mint a szép. A szép formájánál, a jó anyagánál, hasznánál vagy szükségességénél fogva tetszik. A jó tetszik, ha bírjuk, a szép akkor is, ha nem bírjuk, s reményünk sincs, hogy bír hassuk. Ezekben a szavakban: sine respectu commodi, nem nehéz ráismerni az ohne interessirte Absicht kitételre, melyet Szerdahely Riedelnél talált. Egész tárgyalása Sulzer (IV. 248. 249. l.) és Riedel művén (11.) alapszik.

Az æsthetikai gondolkozás útjának nyomozója előtt érdekes látvány, hogyan lazulnak és szakadnak el a különböző gondolkozóknál a kapcsolatok a szép és jó közt, hogyan válik el lassanként egymástól az, a minek régebben inkább összetartozását vették észre, hogy készülnek és érnek itt is, ott is azok a gondolatok, melyek nemsokára Kantnál, tizenkét évre Szerdahely æsthetikája után az érdektelen tetszés tanának szabatos megállapításában olyan fontosakká váltak. Bár nem az övé, hanem forrásaié az érdem, jól esik látnunk, hogy Szerdahely ilyen fejtegetései a tudomány akkori fejlődési fokának megfeleltek s korában egészen modernek voltak.

Annak a fontos kérdésnek eldöntésében, hogy milyen szerepet játszik az értelmi megismerés a szép hatásánál, Szerdahely Sulzert követi. (IV. 248.)

A tetszőnek egyik faja gyönyörködtet a nélkül, hogy róla bárminő ismeretünk volna. Ez Sulzer és Szerdahely szerint a jónak világa. (Mi inkább érzéki kellemesnek mondanók.) Más

dolgok csak akkor tetszenek, ha világosan megismertük. Ez a tökéletesnek köre. A szép a kettő között foglal helyet. Sulzer és vele Szerdahely megemlíti azok véleményét, kik a szépet tökéleteségnek tekintik, melyet nem világosan (*distincte*), hanem csak tisztán és zavarosan (*clare et in confuso*) fogunk fel. Az így vélekedőknek részben igazuk van. Csakugyan van ilyen szépség, de nem minden szépség ilyen. Így fejteget Szerdahely lapokon át, majd nem szóserint Sulzer után. A jó, a tökéletes és a szép különbözőségét feltüntető példáját a gyémántról is átveszi. A gyémánt jó, mert értékes, szép, mert fényes és tűzesszínű, tökéletes, mert kemény és elpusztíthatatlan.

A «megismerés» szempontját a szép közelebbi elhatárolásánál, mint tudjuk, szintén Kant értékesítette, sok tekintetben eltérve a most ismertetett gondolatmenettől.

Miben áll mármost a szépség, ha objectiv oldalát vizsgáljuk? Melyek azok a tulajdonságok, melyek reánk, észrevevő alanyra hatva, bennünk a szépet jellemző tetszést keltik?

Szerdahely forrásait ismerve, nézeteit előre kitalálhatjuk. Baumgarten óta a németek a különfélenek egyezését, összhangját (*consensus*) tekintették a szépségnek lényeges feltételül (Baumg. 14. 18. §. Meier 24. §.), és nagyjában ez a felfogás maradt meg az egész iskolán át Mendelssohnig. A francia és angol elmélet sem idegen ettől a régiéknél is ismeretes formulától. Crousaz, André, Hutcheson, Reid egyaránt élnek vele. Szerdahely forrása azonban Sulzer (IV. 250.) és Riedel (33. 35. l.), még pedig inkább az utóbbi. Azt tanulta tőle is, hogy a szépségen három tulajdonság tűnik fel: a részek változatossága, ezeknek egysége és érzéki jellege (*sensibilitas*). A változatosság a részek sokaságán és különféleségén alapszik. Az egyformaság visszatetszik, de a változatosság is, ha összhang és egység híjával van. Az érzéki felfoghatóság pedig minden szépnek, mely az ízlés körébe tartozik, elengedhetetlen föltétele. E három tulajdonságnak részletes fejtegetéséből áll Szerdahely egész *æsthetikájának* további tartalma.

Mint ebből is kitűnt, Szerdahely művéből nagyrészt a korabeli műelmélet megállapodásai hangzanak felénk. Önállóságot alig mutat. Mi alapja lehet tehát azoknak a nem csekély önérzetről tanúskodó nyilatkozatoknak, melyeket, kivált az *Imago Aesthetices*-ben, tőle hallottunk? A következőkben megkapjuk

erre a kérdésre a feleletet. Most csakugyan szabadabb mezőkre nyílik kilátás, a hol Szerdahely a járt ösvényt elhagyva, maga választja útirányát. Hogy azonban ezt méltatlanságunk, egy kis kitérő visszapillantásra van szükségünk.

Az újabb æsthetika hajnalodása óta a lélektani vizsgálódók előtt lassanként a tetszést keltő tulajdonságok egész sora tárult fel. Az æsthetikai hatást kiváltó ilyen minőségek gazdaggá és egyúttal bonyolódottá tették a tárgyalást, a mennyiben sokszor tarka változatosságot teremtettek.

Baumgarten és vele tanítványa, Meier az érzéki megismerés szépségét a gondolatok æsthetikai gazdagságában, nagyságában, igazságában, vagy valószínűségében, élénkségében, bizonyosságában és érzéki életében vélte feltalálni. Mindegyik ilyen tulajdonság szerintök lényegesen hozzájárul a szépség emeléséhez, valamennyi együtt adja meg a tökéletes szépséget. Sulzer nagy munkájában a dolgok æsthetikai hatásának minden ilyen elemét és tényezőjét külön cikkekben fejtegette. Az angolok is hasonló eredményekre jutottak. Burke a fenségést állította a szép mellé, Gerard az újat, a fenségést, az utánzást, harmoniát, nevetségést, Reid az ujságot, nagyságot. Homenál még jobban megszorodtak ezek a tulajdonságok. Beható fejtegetésekben vonul el előttünk a szépségen kívül a nagy és a fenséges, a mozgás és az erő, az új és a váratlan, a nevetséges, az élcz, a hasonlóság és az ellentét, az egyformaság és a különféleség, az illendőség, a méltóság és a báj, a megszokás és az ügyesség stb. És bizonyára Home példája indította lelkes hívét, Riedelt, arra, hogy szintén szemlét tartson az æsthetikai tulajdonságokon s azoknak, Hometól gyakran eltérően, nagy számát állítsa fel.

Szerdahely ezeket a munkákat forgatva nem tudja kivonni magát hatásuk alól. El kellett ismernie, hogy pl. a fenséges, az új vagy nevetséges az æsthetikai hatásnak sajátos szint és jelleget kölcsönöz, tehát az æsthetikának ezeket s a többi hasonló tulajdonságokat nem szabad mellőznie. De hogyan illeszse be művébe? Két út állott előtte. Úgy tehetett, mint Home, a ki többé-kevésbbé egyenrangú tényezők gyanánt a szépség mellé állította ezeket, vagy Riedelt követhette, a ki a szépséget valamennyi fölé helyezve, a mondott tulajdonságokat ebből levezethetőknek gondolta. Az előbbi eljárás a könnyebb lett volna, azonban a rendszerességre

való törekvés, mely Szerdahelyt jellemzi, vele az utóbbit választotta. Ő is azon fáradozott, hogy megállapítsa a fogalmakat, melyek a szép ideájában fekszenek, belőle folynak vagy alája vannak foglalva. Az irányítást, ösztönzést, a gondolatot ugyan most is másunnan nyerte, a munkát azonban elég önállósággal hajtotta végre.

Lássuk, hogyan.

A szépség *első* tulajdonsága a *különféleség*. Ennek tárgyalásába jól beleillik a *bőség* vagy gazdagság (copia) az ellene való hibákkal, a luxussal és szegénységgel egyetemben.

A szépség *második* tulajdonsága a különféleségnek *egysége* vagy *egyezése*. Eszköze az *összhang* (harmonia) és rend, melyet már Riedel erre a helyre sorozott. (A. I. 236. Riedel 36. l., v. ö. 244. l. is. Az összhang elleni hibáknál felhozott példák Riedelnél 246. l.) Ez a harmonia a részeket belső törvények hatása alatt az egészhez alkalmazza s egymással is összeköti, de nemcsak ezt teszi, hanem a részeket s az egészet el is rendezi — a természet, személyek és erkölcsök, valamint a történet szempontjából. Mit követel ez a szép műtől? A természeti tárgy ábrázolása az összhang elve alapján egyezzek meg a valósággal, a személyek ábrázolásánál legyünk figyelemmel jellemző vonásaikra: korukra (a fiatal ne úgy viselkedjék, mint az öreg), társadalmi helyzetükre (egyik gazdag, nemes, másik szegény stb.) és nemzeti jellegükre (a hegylakók vagy tenger mellékiek, a szerencsenek, az egyiptomiak, a perzsák stb. más-más természettel bírnak), s végre a históriából vagy mythológiából vett tárgyaknál alkalmazkodjunk a hagyományos felfogáshoz.

A mint látjuk, Szerdahely a harmonia fogalmát annyira kiterjesztette, hogy a megfelelés és igazság is teljesen körébe esett, a mint hogy pl. Meier a felhozottakat csakugyan ez alatt a czím alatt tárgyalja. (Meier 105. 114. §. stb.) A szó értelmének ilyen önkényes kitágítása lehetségessé tette, hogy egész sorát az æsthetikai minőségeknek foglalja alája.

Ilyen mindenekelőtt az *igazság* és *valószínűség*. Az előbbi ismereteinknek egyezése a dolgokkal, az utóbbi az igazságnak az a foka, mely teljes bizonyosságot nem nyújt, de hamisságot sem foglal magában. Ilyen továbbá az *illendő* (decorum), mely akként van megalkotva, a mint a dolog, hely és idő természete

kivánja (Riedel 248. 249. l.), tehát az igazságnak egy neme, valamint az *egyszerű* és *naiv* (simplicitas et sinceritas) is, mely szintén a természettel való megegyezésen alapszik. Aztán jön a gyönyörködtető vagy *kellemesség* (amoenitas), *kedvesség* vagy *báj* (gratia) és *méltóság* (dignitas). Az elsőt Sulzerre és Wielandra hivatkozva úgy magyarázza, hogy a tárgy részei nem térnek el egymástól nagy mértékben, hanem barátságosan összeillenek. Végre a *nagy* és *fenséges* (magnum et sublime) is ide tartozik. A nagynak pl. sok része van, mely egyszerre felfogható, tehát ismét egységet mutat a különféleségben, a mi a harmonia ereje által jön létre.

Ime a harmonia birodalma, a mint határait Szerdahely önkényesen megállapította. A felsorolt minőségek az összhang változatai. Csakhogy a formai elv, mely határozatlanul lebeg ott magasan az összes szép formák és jelenségek fölött, nem ad elégséges alapot azoknak a minőségi és színezetbeli nagy különbségeknek megmagyarázására, melyek a felhozott æsthetikai hatások jellemét adják s a tetszésnek, vagy gyönyörnek olyan eltérő árnyalatait és módosulásait hozzák létre, minő pl. a naiv, a báj, a méltóság, vagy a fenséges.

Azt is kérdezhetnők, hogy miért állottunk itt meg. A többi, eddig fel nem sorolt tényezőt: az utánczást, a képeket, a csodálatost, az újat nem magyarázhatnók-e ki éppen annyi vagy kevesebb erőltetéssel, mint a mennyit idáig találtunk, a harmonia vagy disharmonia (contrast) elvéből?

A szépség *harmadik főtulajdonsága érzéki jellege* (sensibilitas). Egység a különféleségben található az elvont gondolkozás körében is. Annak azonban, a mit a szép nevével illetünk, érzékeinkre kell hatnia. Ennek két eszköze van: az æsthetikai *világosság* (lux) és *elevenség* (vivacitas). (A. II. 13.) Az előbbiről Baumgarten és Meier behatóan szól, az utóbbit már csak Meier fejtegette.

A világosság változatai az æsthetikai *színek* (colores). A szót, valamint a fény és árnyék nevét Szerdahely mások példája után a festészettől kölcsönözte, de tágabb értelmet adott nekik. A színekhez sorolta az *ujtságot* (novitas) és *csodálatosságot* (mirabilitas), a *képeket* (imagines), a *nevetségést* (ridiculum), a *humort* (Szép fordításában «főindulat») és a *figurákat*.

Ismét különös összeegyeztetése össze nem tartozóknak. A szem-

léletesség eszközei közt a hasonlatok, képek, példák, figurák kétségtelenül fontosak (bár érvényességük inkább csak a költészetre szorítkozik, és így az általános æstetikában alárendelt jelentőségűek). Hogy kerül azonban közéjük az új és nevetséges? Az újra nézve könnyen felelhetünk. Szerdahely ide sorolja, mert Baumgarten és Meier is ugyanezt tette. Ebben a tulajdonságban mindketten az élénkségnek, a figyelem és érdeklődés fölkeltésének fontos eszközét ismerték fel. A nevetségesről és humorról azonban Meierék hallgatnak. Ezt Szerdahely maga kapcsolta ide, pedig mindenképpen jobban illett volna a fenséges, a naiv, a báj stb. társaságába.

Az érzéki hatás második vonása az *elevenség*, a szép műnek az az ereje, melylyel az olvasóban, vagy szemlélőben érzelmeket vagy indulatokat ébreszt. Szerdahely a legfontosabb érzelmeket egyenként jellemzi és szabályokat állít fel arra nézve, hogyan kell a művészetben ezeket ábrázolni és felköltetni. Szerzőnket hosszú fejtegetéseiben nem szükséges követnünk. Ha tennők, kevés hasznunk volna belőle, mert az æsthetikai vonatkozásokat ott sem látjuk kiemelve, a hol egyenesen kínálkoznak. Így a félelem és részvét tárgyalása közben a tragédia hatáskeltésének magyarázatára lettünk volna kíváncsiak, de Szerdahely nem tér ki erre.*) Lélektani képeket, leírásokat nyújt a régi költőkből és írókból vett példákkal bőségesen ékesítve. Tudvalevőleg Aristoteles rhetorikájának második könyvében, midőn a szónoki érzelmi hatásról beszél, az egyes érzelmekek és indulatok beható ismertetéseit nyújtotta. Ez a szónoklattanokban később is szokás maradt. Szerdahelynél az egész könyvre kiterjedő tanulmány nem egyéb, mint a rhetorikákból ide átvont anyag, mely itt idegen maradt. Az æsthetikai érzelmekek sajátos természetéről magától értetődőleg még írónktól felvilágosítást nem is várhatunk.

Ime ezekben Szerdahely rendszere most már szemeink előtt áll. Kevés és majdnem függelékszerű, a mi még hátra van. Nehány eléggé zavaros fejezet a természeti és művészeti szépről s ezzel kapcsolatban a természetutánzás kérdéséről, mely valamivel

*) A tragikum egyáltalában nem is fordul elő az æsthetikai fogalmak közt.

Szerdahely előtt Batteux tanával kapcsolatban, élénk vita tárgya volt.

Szerdahely szerint a közönséges értelemben vett természet mellett van egy *szép* természet. Az előbbiben is van szépség, de ez a lelkünkben megalkotott, képzelt világ kétségtelenül szép, szabadabb és tökéletesebb. Midőn az elsőt igaznak, a másodikat szépnek mondja, egyenesen utal arra, hogy a való világ képére összeszövődő lelki képzeleti kép idealizált. Mármost azt hihetnők, hogy a művészetek ebből az utóbbiból merítnek. Szerdahely azonban kijelenti, hogy mind a két természet mintája (exemplar) a művészeteknek. (A. I. 348.) Mégis bár a rútznak is helyet enged bennök, úgy látszik, hogy a Zeuxis módjára, a világon szétszórt szépségek összegyűjtéséből a valóságnál feljebb emelkedő, idealizáló eljárás az, a mit Ciceróval ajánl.

Melyik áll magasabban? A természet-e vagy a szép természet s az ezt visszaadó művészi alkotás? A mondottak alapján hajlandók volnánk azt mondani, hogy az utóbbi. Szerdahely nem ezt mondja. Szerinte a természetet a művészetben igazán visszaadni nem is lehet. A csillagos égbolt a valóságban szebb, mint Apelles festményén. Ha valaki Helenát akarná szoborműben kifaragni, az eredetit, az igazit sohasem érné utól. A művésznek, úgy látszik, célja sem az, hogy a természettel versenyre keljen. A művészetek szabálya, hogy a mintát utánozzuk, kövessük, s nem az, hogy megelőzzük. A ki fölülmul, nem utánoz. Minden a kellő utánczás miatt tetszik, még Thersites, vagy a Medusa ábrázolása is. Isten is utánczott, midőn a létezőket az isteni elmében levő archetipusok szerint megalkotta. Minden művészet utánczó, a zene és építészet is.

Ha ekkép az idealizálás is utánczás számba megy, az utóbbi műszó elvesztette határozott értelmét. Szerdahely épen azt az elemet hanyagolja el, mely a természetet saját szavai szerint «szép természetté» teszi, s nem keresi azt a nagy átalakító munkát, melyet a művész a természetből merített anyagon — akár realistikus, akár idealistikus stílust követ, — művészetének törvényei szerint végrehajtani kénytelen. Szerdahelynél ismét nélkülözzük az olvasottaknak valami egységes elv alapján való fölülbírálását s elrendezését.

Az összes művészeteknek tehát közös mintájuk van, mind

utánoznak, egy a céljuk is, hogy gyönyörködtetve használjanak, s mind a szépnek érzékitésére törekszenek. De egyébként magas válaszfalak emelkednek köztük. Egyesek az idői egymásután körében mozognak, mások egyidejűséget, megnyugvást ábrázolnak, egyeseknek jegyei mesterségesek, a másokéi természetesek, ezek a látás, azok a hallás érzékeihez szólók.*)

Tárgyalásunk azonban hézagos maradna, ha a művészetekkel kapcsolatban nem említenők meg Szerdahely tanát az æsthetikai és erkölcsi világ, az ízlés és morális érzék összefüggéséről. Szerinte a jó ízlés az erkölcsöknek is hasznos. Viszont a milyenek az emberek erkölcei, olyan az ízlésük.**)

A jó ízlés az embert széplelkűvé és emberebbé teszi. Ilyen szép lelkeket nevelni legfőbb érdeke a köznek, legfőbb hivatása az æsthetikának.

A felhozott nyilatkozatok a régi írók hasonló kijelentésének visszhangjai, de összefüggnek korának gondolatvilágával is. Az æsthetikusoknál ez időben mindenünnen a művészetek erkölcsi jelentőségének hangoztatását halljuk. Az ízlés jótékony befolyása hajlamainkra és cselekedeteinkre előttük kétségtelen. Sulzer, Mendelssohn, Riedel, Batteux és mások mind ezt vallják. Egyik sem határozottabban, mint Home. «A just relish of what is beautiful, proper, elegant and ornamental in writing or painting, in architecture or gardening, is a fine preparation for the same just relish of these qualities in character and behaviour.» (I. 11.) Vele egy értelemben és nyilván tőle befolyásolva, kérdi Szerdahely: «Qui enim in hortis et ædificiis amat ordinem et elegantiam, morum quoque legem et amœnitatem non amabit?» (II. 418.)

Az előbbieket kiegészítésére lássunk még néhány adatot arra

*) A rût ábrázolását illetőleg is különbséget tesz a fül s a szem gyönyörködtetésére törekvő művészetek közt. Ott a rût benyomása elillan, itt állandóan szem előtt marad. A költőnek tehát ebben a tekintetben több szabad, mint a festőnek. Ez a megkülönböztetés a «Laokoon» hatására vall. (Du Bos szép fejtegetéseire Réfl. crit. I. 106. Szerdahely nem tér ki.)

***) A dolog magyarázatát nagyon is könnyűvé teszi az által, hogy a szép és jó, a rût és rossz közt majdnem szükségszerű összefüggést feltételez. Arra, hogy köztük meghasonlás is támadhat, nem is gondol. V. ö. Artes illæ id agunt, ut malum, quod turpe est, aversemur; bonnum, quod pulcritudo commendat, amemus, et pro dignitate facere enitamur. Imago. 6.

nézve, milyen terjedelemben és hogyan használta fel Szerdahely forrásait.

A bőség tárgyalásánál sok nyomát találjuk annak, hogy Baumgartent és Meiert követte. Rájuk utal a bőség két fajának, a *copia rerum* (objectiva) és *personæ* (subjectiva) megkülönböztetése. (A. I. 80. Baumg. 115. §. Meier 42. §. A Jób könyvéből vett példa is megvan Meiernél 30. §.) Tőlük vehette az æsthetikai horizont nevét és fogalmát is, bár nem használta ott talált értelmében. Baumgartenék, rendszerük alaptételei szerint, meg akarják különböztetni az æsthetikai tárgykört a logikaitól. Előbbibe tartozik mindaz, a mi az érzéki megismerés határai közé esik, az æsthetikai horizont alatt levőre homály borul, a fölötte levők az értelmi megismerés fényében ragyognak. Csak az æsthetikai horizont körébe eső alkalmas művészi feldolgozásra.*) Szerdahelynél a látókör inkább az író erejének mértékévé lesz. Mindenki maradjon tehetsége és képességei sphaerájában. Ne szálljon horizontja alá, ne igyekezzék föléje emelkedni. (A. I. 186.)

A bőséggel kapcsolatban beszél a topikáról, a feltalálás mesterségéről, melyet Baumgarten szintén elég bő tárgyalásban részletetett, míg Meier (219. §.) mellőzte. Az æsthetikai takarékoság (*parsimonia*) és kerekded rövidség (*rotunda brevitás*) nevét is Baumgartennél találta.

Az igazság fejezetében a logikai és æsthetikai, a bizonyos és képzelt igazság megkülönböztetése Meierékre mutat (Meier 187. 189. 199.) A *mundus fabulosus*, az utópia (Meier 204. l.), a heterokosmikus költés (Meier 225. l.), a *verosimilitudo* és *falsitas* kérdéséről is Baumgartennél és Meiernél talált részletes fejtegetést.

*) Itadni tévesen állapítja meg e pontot illetőleg Szerdahelynek Baumgartenéhez való viszonyát. Azt olvassuk nála (54. l.), hogy Szerdahely «némi önállóságot tanúsít, mikor különbséget tesz logikai és æsthetikai igaz közt.» Ez a megjegyzés átment a Beöthy-féle nagy képes irodalomtörténet 2. kiadásába is. Csakhogy a «*veritas æsthetica*» Baumgartennél sem esik össze a logikai igazsággal és Meier 1754-ben egészen mestere szellemében beszél, midőn kijelenti: *Viele Kunstrichter stehen in den Gedanken, als wenn die æsthetische Wahrheit mit der logischen und metaphysischen völlig einerley sey. Ich werde genug Gelegenheit haben, diesen Irthum zu bestreiten.* (I. 187. l.)

Az egyszerű tárgyalása alkalmával előforduló Mendelssohn-idézet Riedelből való. A báj megmagyarázásában jórészt Sulzer nyomán halad (Anmuthligkeit I. 101. l.) Hogy ez a báj a heves indulatok visszaadásával nem fér meg, Riedeltől tanulta. (A. I. 325. Riedel 346.) Innen vette Winckelmann példáit is a Laokoon-és Niobe-szoborról. Winckelmann véleményének helyessége iránt némi kétsége van. A Laokoon-szoborról írók felsorolásában utolsó helyen áll Lessing neve. Olvasta-e a Laokoont már ekkor, nem merem állítani. A mit mond, azokon a rövid közléseken alapulhat, melyeket Riedelnél (I. 282. és 286. stb.) talált. A 324. lapon odavetett mondat: «*Judicio Lessingii Pictori magis congruit Pulcritudo, Poetæ gratia*» szintén megvan Riedelnél. (345.)

A nagyról és fenségesről szóló fejezetben a Longinus-idézetet rendszeren megtaláljuk az elméletíróknál. (Homenál, Riedelnél is). A nagy és fenséges megkülönböztetése Home alapján és szavai-val történik. (A. I. 332. Home I. 211.) A «nagy» meghatározása Meiert (65. §.) és Riedelt (41.) juttatja eszünkbe. Azt, hogy mindaz, minek részei nem egyszerre, hanem egymásután jutnak tudomásunkra, megzavar, Home (I. 227.) és utána Riedel (41.) állítja. A nagyság kétféle fajtát, a testit és erkölcsit megtaláljuk Meiernél. (66. §. Ott áll az Aeneisből vett példa is. — Achilles fegyverzete Meier 118. l. Aristoteles tizezer stadiumnyi állata A. I. 335. Riedel 41. Milton ördögei. — Isten szemei közt a távolság 300800 isteni mérföld stb. Riedel 39. — Az alkorán hasonló szertelenségei. Meier 87. §. — Bene habet Addisson ille Anglus. A. I. 336. Home I. 227. Riedel 41. — Corneille Horace A. I. 339. Meier 79. §.) A nagy és fenséges példáinak egy része különben ahhoz a hagyatékhoz tartozik, melyet az elméletírók rendszeren átvesznek egymástól. Szerdahely itt is előszeretettel merit a régi klasszikus irodalmakból s a bibliából, ellenben azt a gazdag példatárt, melyet főleg Shakespeare és Milton műveiből Home nyújtott, egy-két Milton-idézettől eltekintve, mellőzi.

A kicsinység nem okvetlenül hiba (Riedel 38.), de a tárgyban rejlő kicsinység az lehet. (Meier 125. példák u. o. 126. l.) A feldolgozás módjában rejlő alacsonyosság tárgyalása Meierre mutat. A dagályosság (tumor, Szép fordítása szerint: daganat) és hamis fenség kérdésében is sokat emlékeztet most idézett forrásaira.

A világosságról és elevenségről Baumgartennél és Meiernél hosszú fejezetek szólnak (Baumg. 614. §.-tól kezdve Lux æsth., Meier V. és VII. fej.), melyeket Szerdahely derekasan felhasznált. Náluk találta az æsthetikai fény és tündöklés (splendor æstheticus) nevét és elméletét. A Miltonból vett példa Rafael angyalairól (A. II. 16.) is megvan Meierben (253. l.). A fénynek nem szabad igen nagynak s a mű minden részére egyformán elosztottnak lenni. (A. II. 17. Meier 262. l.) Árnyékkal kell mérsékeltetnie. (A. II. 18. Meier 264. 265. l.) A zöld szín a természetben (u. o.). Az æsthetikai szín (color) fogalma ismét Meierekre utal. (A. II. 19. Meier 253. l.)

Az új az æsthetikai színek közt a legszebb. (Meiernél 329. l.) Nempe inter omnes rerum proprietates . . . (A. II. 22.), Homenál (VI. fej. kezdete). Az újság fokai Riedelre (167—170) mutatnak, a ki viszont Home nyomain halad. Az új hatásairól mondtak, bár jórészt általán ismerteket beszélnek el, Meiert juttatják eszünkbe. (330 s köv. l.) A csodálatos szűk értelme (A. II. 34.) Sulzernél található. (IV. 635.) A továbbiak Riedel gondolatai. (176. 177.) Ő és Home minduntalan vezeti Szerdahely fejtegetéseit. Sensus noui et miri gratus est. Ez Home véleménye, melynek Riedel ellene mondott. (166.) Az új használatának szabályai Meiernél találhatók. (337. stb.) A Breitingerre utalás megvan Sulzernél. (III. 419.) Homerosnál ma egy es más nem csodálatos többé. Az æsopusi mese. Klopstock. Sulzer után. (A. II. 42. Sulzer IV. 637.) A gépezet (machina) alkalmazásáról szóló rész, a görög és római vonatkozások egy részétől eltekintve, Riedelt követi. (195.) Az óvás az újság tulságos keresése ellen Meierre és Sulzerre emlékeztet. (Meier 338. Sulzer III. 417.)

A képekről szóló fejezetben az Aeneisből vett példa (A. II. 54.) Meiernél is megvan. (293.) Főszabálya az, hogy a hasonlóknak a különbözőség, a különbözőkben a hasonlóság megmutatására törekedjünk. Ez Home gondolata, melyet Riedel is utána mond. (A. II. 55. Riedel 138.) Az iconismus fejtegetésében nagy szökdeléssel oldalakon át nyomon követi Home művét. (A. II. 128—131. Home II. 337—357. német ford. II. 356-tól.) Ugyanez még feltünőbbben fordul elő a személyesítés (persona) és hyperbola tárgyalásánál (A. II. 134—143. Home II. 230—164. német ford. II. 237—278.), úgyhogy ezek a fejezetek némi kihagyásoktól

s változtatásoktól eltekintve, egyszerű összevonások és kiírások belőle.

A színek alkalmazásának szabályai közül az első három Meierre támaszkodik, a példákat azonban Szerdahely tette hozzá. (A. II. 151-től. Meier 265. s köv.) Ezek a szabályok átmentek Riedel művébe is, kit egyebekben követ. (Riedel 232. s köv. 1.)

A nevelésnél kiinduló pontja Aristoteles és Cicero meghatározása. Ez a fejezet egyike azoknak, melyekben Szerdahely főleg a klasszikus irodalmakból való gazdag ismereteire támaszkodik. De azért Riedelre maga is utal. (A. II. 84.) A risus és derisus közti különbség Homeból való. (A. II. 91. Home II. 274. A példák u. o. 367.) «A nevelésről írtak . . .» Riedel után. (A. II. 100. Riedel 131.)

A humor (A. II. 102. Sulzer III. 138.) fejezetében előforduló átvételek a következők: Fajai (Riedel 95.) Sal Atticus és Urbanitas Romanorum (Riedel 91.), Hudibras, Ralph, Sidrophel, Hogarth, Buttler (Riedel 96.), Swift, La Fontaine, Addison, Arbutnot (Home II. 370.), Morositas nationalis. (Szép fordítása szerint: nemzeti komorság. A. II. 114. Riedel 95.)

Az adfectiones tanát Baumgarten bevezetetlenül maradt művében már nem ölelhette fel, és Meier, bár az æsthetikai pathológiával elég terjedelmesen foglalkozik s egyre-másra állítja fel szabályait, az indulatok kimerítő bemutatására szintén nem vállalkozott. Szerdahely igazi tanácsadói és vezérei, Home és Riedel azonban behatóan megfigyelték az indulatokat. Láttuk, hogy Home fontos lélektani vizsgálódásokba bocsátkozott, Riedel pedig a pathosról írt hosszú cikkében szemlét tartott a legfőbb indulatokon, irodalmi példákkal illusztrálva őket. Ezt teszi Szerdahely is, majdnem kivétel nélkül latin és görög olvasmányából merítve.

A természeti és művészeti szép tárgyalásában a mundus moralis, politicus, historicus, továbbá a natura in sensu communis és natura pulcra megkülönböztetése Batteuxre utal (A. II. 339. 340. Batt. I. 33. 51.), egyébként azonban szerzőnk tőle eltérően fejteget és az antik írókra támaszkodik. A költészet, szónoklat, szobrászat, festészet, építészet Szerdahelynél is utánzó művészet. (A. II. 353. Batt. I. 62.) Az illusio és elragadtatás fokai, valamint Batteux bírálata Riedelnél található. (A. II. 370. s köv.

Riedel 146—148. 153.) Batteux tanára külön is kitér, gondolatait helyesli, de a tetszés forrását az utánzáson kívül az érzéki követelményeknek, tehát a szép törvényeinek kielégítésében találja fel. (Batteux tana egyébként szerzőnk ilyen kijelentésével teljes összhangzásban van. V. ö. Batt. I. 101. és 110. l.) Lessing gondolatát a successivitasról és simultaneitásról Szerdahely Riedelből vette. (A. 392. Riedel 29.) A mesterséges és természetes jegyek megkülönböztetését is. (A. II. 394. Riedel 27.) A művészetek összekapcsolásáról szóló kis fejezetben Batteux gondolatai találhatók. (A. II. 401. 402. Batt. I. 371.)

Az iméntiekben néha a *szép természetet* emlegettük. Ezt elvont műszónak kell tekintenünk, melylyel Szerdahely mások példáját követve él, a nélkül, hogy tüzetesebb vizsgálatnak vetve alá, igazi értelmét s jelentőségét tisztába igyekezett volna hozni. Fejtegetéseiben mindig a művészetet s ebben is főleg a költészetet tartja szemmel, a természeti szépre ép oly kevésbé gondol, mint mestere Baumgarten.

Ha Szerdahelynek «Aesthetica» cím alatt kiadott munkájának ismertetésére akarnánk szorítkozni, most feladatunkat egy összefoglaló jellemzéssel befejezettnek tekinthetnők. Csakhogy ezen a műven, mint alapvető tudományon egy sor részletező tan épül. Írónk még az «aesthetika» elnevezést is kiterjeszti rájuk, azzal a kijelentéssel, hogy a főművel szemben, mely általános és elméleti, ezek részletesek, alkalmazottak és gyakorlatiak. A felosztást magát Baumgartennél és Meiernél is megtaláljuk az elnevezésekkel együtt. A «gyakorlati» jelzöt azonban náluk sem tarthatjuk szerenczésen megválasztottnak. A rendszer hátralevő részei sem arra valók, hogy utasításokat adjanak ilyen vagy olyan művészi alkotásnak a jó ízlés szabályai szerint való megalkotására. Lényegükben elméletiek maradnak ezek is, csak tárgykörük és eredményeik érvényességének határa szűkebb. Itt is tudományos érdeklődés vezet s nem gyakorlati tekintet, mely az aesthetika körébe nem tartozhatik. Egészen más természetű az, mit az aesthetikus ír a zenéről vagy festészetről, s az, mit a zenész vagy festő, ki talán aesthetikával nem is foglalkozott, tanítványainak utasításul figyelmökbe ajánl. Ezzel Baumgartenék sem voltak tisztában. Egyikök sem dolgozta ki az emlegetett «gyakorlati» studiumokat s így a különböző szempontok elválasz-

tásán nem is kellett gondolkozniok. Szerdahely is csak a költészet-
tan néhány részét nyújtotta, a többi művészetre ő sem terjesz-
kedett ki. Poetikai könyveiben találunk ugyan elég szabályt, de
a gyakorlati szempont itt sem uralkodó. Az æsthetika két rész
közt voltaképpen az a különbség, hogy az első műben az összes
művészetek legáltalánosabb elveinek keresése volt a föladat, míg
az utóbbiakban az imént nyert elveknek az egyes művészetek
körében, ezek különleges jellegének megfelelő, sajátos alkalmazása
lesz a vizsgálat tárgya.

Az első kötet, mely a «gyakorlati» æsthetikából napvilágot
látott, a költészet általános elmélete, az «Ars poetica generalis.»
Ez tehát még mindig általános és elméleti munka. Három könyvé-
ben, melyek a költészet eredetéről, értékéről, megbecsültetéséről,
anyagáról és alaki feltételeiről, rendeltetéséről és céljáról, vala-
mint a költő tehetségéről szólnak, gyakorlati szempontok érvé-
nyesítésére még csak alkalom sem nyílik.

A költészet eredetét, mint Aristoteles, ő is az ember alap-
természetének két tulajdonságára, az utánzás hajlamára s az
összhang és ének szeretetére vezeti vissza. A költészet csakúgy
a természet szava, mint a zene. (Ap. 11.) Használjuk pedig
1. Isten s emberek dicséretére, esetleg az utóbbiak vádolására,
2. az összes dolgok megismertetésére és tanítására, 3. az erkölcsi
tanok közlésére, tehát az erény megszerettetésére, a bűn meg-
utáltatására. Szerdahelynél a költészet nem önmagában bírja
célját, hanem csak eszköz más, rajta kívül fekvő célok elérésére.
A költészet hivatása, hogy a halandók lelkeit az erkölcsök tisz-
teletére s az erény szeretetére vezesse. (Ap. 128.) A tanköltészet
nál a legfontosabb fajok egyike s a többi is erkölcsnevelő
célzatú. Videntur mihi poetæ totidem esse historici, ethici,
philosophi, ac theologi, qui crudelitatem et clementiam, stultitiam
et prudentiam, incontinentiam et moderationem, turpitudinem
et honestatem vivaciter commemorant, et in virtutibus tradendis
vitia quoque demonstrant, illas ut consecremur, hæc ut fugiamus:
quorum utrumque nisi noverimus, facere qui tandem possumus?
(Ap. 48. 1.) A költő akár elbeszél, akár tanít, akár színen ad elő,
akár dalol vagy fest, mindig erkölcsösségre nevel. Quid hic est
aliud, quam schola, disciplinaque morum? (Ap. 23.) (Juvencius-

nál*): Poesis est jucunda morum institutio Cap. XIII.) Ezek a gondolatok, melyek jórészt az ókori æsthetika hagyatéka gyanánt élnek nála tovább, jól megférnek korának felfogásával, mely a tanköltészetet kedvencz műfajának tekintette s mely egy Mendelssohnnál és Sulzernél is az erkölesi elvont elvek szemléltető bemutatását tartotta a költészet főfeladatának.

Hogy a költészetet mindenkor becsben és tiszteletben tartották, sok történeti példával bizonyítja és felhossa a támadók és védők elveit. Az előbbieket legtöbbször nem a költészet, hanem a rossz költészet ellen harcolnak. Plato álláspontját is így értjük meg. Szerdahely is, bár lelkes híve a költészetnek, kirohanást intéz a silány verselők ellen, kik rímelnék vagy szinműveket szerkesztenek, de csak szégyenére vannak az igaz művészetnek.

A költészet tárgya részben a többi tudományokkal (artes), a természetrajzzal, politikával, astronomiával stb. rokon. Sajátos tárgya az emberi tettek utánzása. (Juvencius: *Materia proxima poseos sunt actiones humanæ*. Cap. II.) A tárgy ismét lehet igaz vagy költött, az utóbbinak valószínűnek kell lennie. A mundus poeticus fejtegetése alig emlékeztet már Baumgartenre.

A költészet alaki elemeinek felsorolásában Szerdahely Juvenciust követi, a következő eltérésekkel:

<i>Szerdahely:</i>	<i>Juvencius:</i>
Cap. II. De forma poetices.	Cap. III. De forma poseos.
Sectio I. De fabula.	(Ebben: de fabula.)
1. Narratio actionum.	—
2. Pictura seu descriptio.	—
3. Peripetia.	Cap. IV. De peripetia.
4. Agnitio.	“ V. De anagnorisi.
5. Episodium.	“ VI. De episodio.
6. Machina.	“ VII. De machina.
7. Mores.	“ VIII. De moribus.
8. Orationes.	—
9. Sententia.	“ IX. De sententia.
Sectio II. De dictione.	“ X. De dictione.

*) A jezsuita iskolák híres tankönyve: *Institutionum poeticarum auctore J. Juvencyo e soc. Jesu. L. I—V.* Sok kiadásban jelent meg.

Juvencius szerint a «mese diszitményeinek» ezen felsorolása Aristotelestől ered. A stagiritánál fel is találhatjuk a felhozott nevek mindenikét, de nem ebben a sorrendben s nem is illetén módon egymás mellé rendelve.

E pontok tárgyalásának részletes ismertetése helyett csak egy-két szemelvényt mutatunk be a jellemzőkből.*)

A költőnek és a történetírónak Aristoteles óta annyiszor említett párhuzamát Szerdahely is érinti, azonban inkább csak az események elbeszélésében követett külső elrendezés szempontjából beszél róla. A történetíró a dolgok természetes rendjét követi, a költő mesterségesen válogatja ki s rendezi el anyagát. (Ap. 61.) A görög bölcs gondolatainak mélységeibe Szerdahely nem hatolt.

Érdekesebb s az eklektikus eljárásra jellemző a költő és festő párhuzamba helyezése. Az elbeszélés szerinte a fülhöz szól, a leírás a szemhez, az a zene szokását vagy törvényét (morem) követi, ez a festészethez hasonló: némelyek szerint a fül festészete. Ennek kifejtésében Lessingre vall kijelentése: *Materia descriptionis sunt res simultaneæ.* (Ap. 67.) De ezt az elvet nem használja fel arra, hogy a költői leírás korlátait keresse. A költő mindent festhet, a mi az égen, földön van, a természet vagy művészet által létrehozva. Ezeket. idoneis verborum lineis, sermonumque coloribus depingere poetarum est. (Ap. 68.) Hogy a leírás tessenék, a természet bizonyosságaihoz legyen alkalmazott. Ilyen a szerencse Horatiusnál, az Alpesek Hallernél, a tavasz Kleistnál, a szerelem temploma Voltaire-nél.

Ezek a nyilatkozatok, pedig a Kleistra vonatkozónál egyenesen hivatkozik Lessingre, nem hangzanak a német műbölcselő szellemében. Hátrább azonban mégis meghódol neki. Azt ajánlja, hogy a költészetet ne terheljük meg leírásokkal. A kelleténél több leírás terméketlen bőséget nyújt. A jobb költők ezért gyak-

*) A sok latin és görög hivatkozás közt elvéve fordul elő néhány újabb név: Marmontel, Lamotte, Voltaire, Home, Sulzer, Lessing s a példákra való utalásoknál Boiardo, Ariosto, Tasso (az utóbbiak többször), Milton, Ossian (kétszer), Vanier, Voltaire, Fenelon, Kleist, Haller, Dusch, Klopstock, Gessner. Ezekkel szemben Vergilius a «poeta maximus» és Homeros nagyszámú idézettel van képviselve.

ran a festést cselekvénynyé változtatják és a dolgokat erejükben, hatásukban állítják élénk. Így tesz Homeros pl. Helena bemutatásánál. (Ap. 72.)

A szóbeli előadás fejezetében a költészet zenei elemét is érinti. A költemény (carmen) olyan, mint a zene. A kettőnek módjai közt akkora a rokonság, hogy nagyobb nem is lehet. (Ap. 109.) Az egész kérdést azonban ezzel el is intézte.

A kötet hátralevő része a költői tehetség kérdését világítja meg. A természeti adottság (natura) ép oly fontos itt, mint a kiképzés és tanulmány (ars). A költői tehetség összefoglaló neve alatt a lelki tulajdonságok egész sora lappang. Ezek a nagy és teljes értelem, éles és gyors szellem, lelkesültség és ihlet (furor), élénk és gazdag képzelet, könnyű és folyékony vena, és ízlés.*) Az első enciklopædikus tudást szerez a költőnek, melyre nagy szüksége van. Hisz művészete az egész világot felöleli. A második a feltalálás eszköze. A harmadik a Cicero-féle inflammatio animorum és adflatus furoris, melynek emlegetésében a régiek fáradhatatlanok. A phantasia a költészet anyja. (Szerdahely idézi Verulami Baco szavait, melyek szerint a történetírás az emlékezetre, a költészet a képzeletre, a philosophia az észre támaszkodik. Ap. 150.) A könnyű vena az előadás folyékonyságát biztosítja. Végre mindez, a mit idáig elősoroltunk, a jó ízlés szabályozó ereje alatt áll s ennek híján hibás irányt vehet. Lám Seneca elmés, de bántó. Milton és Klopstock élénk képzeletű, de nem minden leírásuk tetszik. Homeros a legtöbb tulajdonságra nézve fölötte áll Vergiliusnak, de ez ízlésének nemességével legyőzte őt.

A költészettan általános része, melynek ismertetését ezzel befejeztük, Szerdahelynek már ismert eljárás módja szerint készült. A rendszerrel keveset kellett bajlódnia, ezt a korábbi poetikákban úgyszólván készen kapta. Csak a költői tehetség lélektani elemzése bővebb és rendszeresebb, mint ezekben a művekben lenni szokott. Kétségtelenül gazdag ismereteinek sok forrásból összehordott anyagát kellett a megadott keretekbe foglalva fel-

*) Sulzernél 1. starke und weit ausgebreitete Beurtheilungskraft, 2. feiner Geschmack, 3. sehr lebhaftige Einbildungskraft, 4. starke Empfindungen. («Dichter» alatt.)

dolgoznia. Nem hiányzik itt sem az újabb irodalom figyelembevétele, de szerzőnk az æstetikában követett forrásaitól függetlenebbnek bizonyul s általában nem választ senkit állandóbb vezetőül. Még legtöbbször Marmontelre hivatkozik. Ilyen részletei azonban inkább csak kiegészítés és kitérés számba mennek, alig egyebek, mint díszletek a ruhán, melynek szövete és szabása is régies. Nincs még egy műve, melyben annyira kedves klasszikus elméletíróinak és költőinek gondolkörében mozogna.*)

Az általános alapra, melyet ezzel megadott, építi fel Szerdahely az egyes költészeti műfajok tanát. Idevágó munkái eléggé érdekesek s megérdemlik, hogy legkiemelkedőbb vonásaikban tudomást vegyünk róluk.

A költészetet Batteux szerint osztja fel. A költő vagy saját személyében beszél el valami megtörtént dolgot, mint a történetíró, vagy a festőhöz hasonlóan tárgyakat, személyeket ábrázol, vagy a zenész módjára érzelmeit énekli, vagy végre mint egy magister az igazságra tanít. Midőn elbeszél, a fület szolgálja, midőn fest, a szemeket illeti, midőn dalol, a szívet, lelket indítja meg, midőn tanít, az elmét ragadja meg.

Az osztályozás, mely Batteux két helyét vonja egybe,**) példája lehetne a különböző felosztási alapok összelegyítéséből származó s a művészetek analógiáját kellő óvatossággal nélkül a költészetre kiterjesztő hibás eljárásnak. Vannak a felhozottak közt tárgyi elemek (történet, érzelem; tárgyak, személyek ábrázolása), ott vannak az előadási mód különbségei (saját személyében beszél el vagy személyeit beszélteti), ott a cél (megindít, tanít), s az érzék szempontja, melynek segélyével a felfogás történik. Az utolsó különösen rászolgál a bírálatra és helyesbítésre. A szemhez szóló, a festő eljárásához hasonlított költészeti műfajnál különben nehogy a leíró költészetre gondoljunk. Szerdahely a drámát érti alatta.

A négy főfaj tehát az elbeszélő, drámai, lírai és tanító.

*) Az igazi «régieken» és Juvenciuson kívül forgatta Scaliger, Donatus, Vida, Viperanus, Gyraldus, Fabricius s mások költészettanait és történeti műveit.

***) Batt. I. 169. és köv. l. — V. ö. Ramler fordításában I. 133. és 277. l.

Elméletüket szerzőnk külön munkákban szándékozott megírni. Két kötettel el is készült. Ezek a Poesis narrativa s a Poesis dramatica. Mindakettő 1784-ben Budán jelent meg. A hátralevőket nem dolgozta ki, bár még 24 évig élt. Mióta egyetemi tanszékét el kellett hagynia, végleg búcsút mondott az æsthetikai kérdések elméleti fejtegetéseinek, a mit őszintén sajnálhatunk. A lírai költészetnél, ha az elméletet illetőleg talán nem is, de a hazai vonatkozásokat és szerzőket illetőleg sok érdekest nyerhettünk volna tőle.

A fenti felosztás egyik gyengéjét mutatja, hogy az elbeszélő költészet első fajúal az æsopusi mese szerepel, mely elbeszélést tartalmaz ugyan, de nyilvánvaló tanító-czélzattal bír. E műfaj tárgyalása, ha Gellertre, Lessingre és Batteuxra emlékeztet is egy-egy helyen, mégis inkább a régiek irataira támaszkodik. Az æsopusi mese külsőleges szempontokat követő felosztását Aphthonius sophistától vette át, s ezt Batteuxvel elfogadja, bár Lessing*) elvetette. Ugyancsak Batteux hatására találunk a mese eredetét és előadását tárgyzó fejezetekben. Similitudo autem est fundamentum allegoriæ, allegoria est ipsa fabula. Ez szószerint Batteux. (II. 32.) Az előadás három kellékének, a rövidségnek, világosságnak és valószínűségnek hangsúlyozása s az ezzel összefüggő magyarázatok szintén rávállanak. (P'n. 20. 21. Batt. II. 15. 26.)

A második elbeszélő műfaj a regény (Poesis romanensis). Ennek a már akkor nagy kedveltségre jutó műfajnak Szerdahely bő elméletét adja. Először a kisebb terjedelmű verses fajjáról, (a mi mai elnevezésünk szerint románczról vagy balladáról) beszél, mely történeti vagy mesés dolgokat énekel meg s eredetére Achilles hősi énekéig nyulik vissza. (I. az Ilias XI. énekét.) — Minden nemzetnél s korban megtaláljuk e formát, melyet a bárdok, trovatorék, troubadourok s hasonló énekesek műveltek. A régiek ilyen versei történeti, hősi, komoly tárgyúak, az újabbakéi a szerelmet lehelik s ezer színnel, virággal ékesek.

A nagyobb terjedelmű faj is kedveli a szerelmi tárgyat, de politikai, hősi s pásztori is lehet s prózában ad elő. Gyraldust és Huetiust követő fejtegetései után a regény ellenei és védői

*) Abhandl. über die Fabel. III.

közt támadt vitát ismerteti. Szerdahely elfogulatlan és méltányos. Szerinte a támadóknak különben jogosult kifogásai nem kisebbíthetik a műfaj értékét, hanem csak a regényírók egyéni gyarlóságát s hibáit mutatják. A regénytől többi közt azt követeli, hogy a szerelmi érzés tiszta és nagyon mérsékelt legyen. Ezt találja fel Richardson Pamelájában, a kor népszerű s nálunk is kedvelt regényében.

Az eposz (természetesen a hősi), Szerdahely szerint, a ki ebben Sulzerrel (II. 410.) egyetért, az összes költészet legnemesebb hajtása. Megírása nehéz mesterség. Könnyebb nagy hőssé lenni, mint nagy epikussá, a minthogy valóban sok a hős, kevés az eposzköltő. (Hasonlóan vélekedik Sulzer II. 411.) Írónk behatóan és terjedelmesen foglalkozik az eposz anyagával, kellékeivel, részeivel, s a mint szokása, szabályokat állít fel. Itt vezetőlül Batteux fogadja el. Az epikus s a történetíró párhuzamát tőle veszi át, nem Aristotelestől (Pn. 85. Batt. II. 201.) De már az a szabálya, hogy a hős nemes ember, herczeg és a testi meg lelki tulajdonságok bizonyos kiválóságaival megáldott legyen. Juvencius után készült. (Pn. 86. Juv. 394.) Ettől vette át azt a kérdést is, hogy nő lehet-e epikus hős. Szerdahely ezt nem tiltja, ha a nő az eposz hőiséhez szükséges kiválóságokkal bír. Azok a megjegyzések, hogy Statius vétett az egység ellen, hogy a cselekvény teljessége az Aeneisben szépen nyilvánul meg, hogy az eposznak szerencsés végződésűnek kell lennie, — a gondolatmenetet, sokszor a szavakat tekintve is Juvenciusra utalnak. A cselekvény egysége nem függ az idő egységétől. Ezt Aristoteles után állítja. A bonyodalomra és megoldásra vonatkozó fejtegetés jó részben sokszor szóról szóra Batteux után halad. (II. 225. s köv. l. és 239.) Az eposz részéről szóló fejezet, bár vannak kölesönvételei, önállóbbnak látszik.

Ezek a szabályok, mondja Szerdahely, legnagyobb részökben biztosak. Az eposzoknak nagy különbözősége azonban arról tanuskodik, hogy az írók a biztos szabályok útjáról le szoktak térni. A nemzeti jelleg is rányomja bélyegét az alkotásokra. *Stilus ille, tam facile prodit Hispanum, Gallum, Germanum, Italum et Anglum, quam color, vultus, et sermo patrius.* (Pn. 106.) Ezekben a szavakban ráismerünk Voltaire-re, ki a *Henriade* hőskölteményhez: «*Essai sur la poésie épique*» cím alatt csatolt

érdekes fejtegetéseiben (chap. I.) az ízlés eltéréseire nyomósan rámutat. Az egyes nemzeteknek pár sorból álló, rövid, tömör jellemzése is Voltaire-től valók. (V. ö. a régiektől való eltérés szükségességének hangoztatását Pn. 107. Volt. fenti helyén.)

A víg eposzról mindössze néhány oldalnyi elméletet kapunk, s a pásztori költészettel, az elbeszélő költészet utolsó műfajaival, bezárul a kötet.

A drámai költészet Szerdahely kedves műfaja. Láttuk, hogy ezen a mezőn ő is igyekezett abban a szűk körben, melyben akkor lehetett, babérokat aratni. Elméletét is nagy gondnal, terjedelmesen fejtette ki.

Legelől ismét belebotlunk a (drámai) költészetnek és a festészetnek párhuzamába. Most azonban akkora különbségek meredeznek felénk, hogy szinte elfelejtjük azt, a mit elébb e művészetekben közösnek mondott, a szemre való hatást. A képzőművészetek a dolgoknak külső képét *egy* alakban mutatják s a költőt az emberi cselekvések sorozatos előadásában az elme és lélek feltüntetésében nem követhetik. In pictura, sculpturaque res est una et mortua, in dramate rerum successio ac vita. (Pdr. 6.) Írónkat, ki egyébként Batteux-t állandóan szeme előtt tartja, más olvasmányai (első sorban Riedelre és Lessingre gondolunk, mert Du Bos közvetlen tanulmányát nem vesszük észre,) megóvták attól, hogy az abbé felfogásának, mely a költészetet és a festészetet kritikátlanul egybesorozta, tolmácsolója legyen. Sőt hova-tovább mind élesebben látja a különbségeket, bár mélyebben nem vizsgálja a dolgot.

A mindenható lelkünkbe vágyat oltott, hogy látni, ismerni, tudni ösztönözzön. Természettől *szemlélek* vagyunk. Keressük, szeretjük a látványosságokat. (Sulzer, Batteux, Lactantius.) Ezt a vágyat elégítik ki a gymnicus, (Circenses) és dramaticus látványosságok. Az előbbieken a testet, az utóbbiakban a lelket szemléljük. A mennyiben a lélek magasabb, nemesebb, mint a test, a drámai művészet fölülmulja társát. Ez a gondolatmenet Batteuxre emlékeztet. (Ramler: II. 212—215. l.)

A szinköltészet értéke körül kifejlődött vitában Szerdahely a védők közé állt. Előtte a drámaköltészet az erkölcsi nevelés fontos eszköze. A drámairó jobban tanít, mint a philosophus és történetíró, mert hatásosabban állítja elénk tanait és példáit.

Felmutatja az erényt szépségében, hogy magával ragadjon, oda állítja a bűnt rútságában, hogy tőle elrettentsen.

Mikor Szerdahely lapokon át lelkesen magasztalja a drámai műzsa erkölcsi jelentőségét, távol tőle Mannheimban egy 25 éves német ifjú, kinek néhány éve jelent meg első drámája s ki most lázasan dolgozik új darabjain, a kurpfälzische deutsche Gesellschaft egyik ülésén egy értekezést olvasott: Was kann eine gute stehende Schaubühne eigentlich wirken? (1784.)* Milyen nagy a különbség az üres óráiban a költészet terén műkedvelősködő tudós és pedáns Szerdahely s a Sturm és Drang izgalmait élő Schiller közt, de sokban egyező gondolkozásmódjuk fegyvertársakká teszi őket a nemes művészet védelmében. Mindketten azt fejezik ki világosan, a mi a kor szenvedélyes vitái által előkészítve, a jobbak tudatában élt. Schiller egy szívéből feltörő sóhajjal végzi: «Ha megérhetnők, hogy nemzeti színpadunk legyen, nemzetté is válnánk!» Szerdahelynek ez a gondolat nem jutott eszébe. Hátrább ugyan Sulzer után ő is említi a nemzeti drámát, de nem lelkesedik érte. Sulzer Bodmer műveire gondolva, arról beszélt, hogy kivételesen nagy nemzeti ünnepeken a hazai történelemből merített, aktuális tárgy milyen erős hatást kelthetne. Ezt Szerdahely is elfogadja. Mégsem tartaná jónak, ha a nemzeti drámák megszorodnának, mert bizonyos egyformaság volna a következménye. Igazában nincs is szükség rájuk. Az Angliában vagy Franciaországban írt darabok, ha a humanitásnak szolgálnak, jól beválnak Németországban, — mondja Szerdahely Sulzerrel. De hozzát teszi (s ebben már eltér Sulzertől), hogy az európai emberek közt nincs olyan különbség, hogy a mi tetszik és hasznos Itáliában, ezeket az előnyöket ne tartaná meg Magyarországon.

Ime az eszmék megérésének három foka. Schiller tisztában van a nemzeti dráma és színpad óriási nemzetnevelő jelentőségével. Sulzer, tíz évvel korábban, még csak tapogatózva és inkább csak sejtő lélekkel jár a fontos kérdés körül. Szerdahelynek a nemzeti iránt nincs érzéke. Ő a színházban az általános

*) Későbbi címe: Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet.

elvek, a humanismus, az erkölesség melegágyát látja, de nemzeti életre való hatását nem veszi észre.

E helyett általánosságban bíráló tekintetet vet az újabb drámairodalomra s azt kérdi, vajjon az ő korának drámái megfelelnek-e az imént festett ideálnak, valóban az erkölcsök iskolái, az erény tanításai-e. A szemle nem végződik kedvező eredménnyel. A költő sokszor elmarad célja mögött, minek okát a költőben magában, a színészekben s a közönségben kell keresnünk. Sok költő a «szerelem mesterségének» előadója s veszedelmes tüzet éleszt. A színészek hatásvadászó játéka növeli a bajt s mindez a közönség kedvéért történik, mely ebben gyönyörködik. Hogy a bajon segítsünk, szabályokat ajánl. Nem megy azonban odáig, mint Sulzer, ki cenzúrát sürget. Ismeri Rousseau iratát is a színház ellen, de nem fogadja el állításait.

A dráma anyagánál az igazság vagy valószínűség szempontja után a drámai egységekre: a cselekvény, idő és hely egységére kerül a sor. Mindhármát szükségesnek tartja. Az időt illetőleg még hajlandó némi engedményre: arra a bizonyos 24 órára, mely a színi előadás három órájának tartamára zsugorítható össze, a hely egységét azonban fenntartja, mert az idő bírója az ész, a hely bírái a szemek. Ezeket nehezebb megcsalni. E kérdéseket illetőleg Szerdahely általában a francziák: Hedelin, Marmontel és Batteux álláspontjára helyezkedik, szemben Home-mal, a kit czáfol. (Pdr. 48—51.) Shakespeare eljárásának természetesen ebből a szempontból hibásnak kellett föltűnnie. Lessing dramaturgiai fejtegetéseit Szerdahely nem látszik ismerni, bár a műre hátrább hivatkozik.

Midőn Szerdahely (Pdr. 53.) helyteleníti, hogy némelyek a dráma egyik fajtát mulattatásra szánják, a másiknak tanító céltzatot tulajdonítanak, Sulzerre gondol. (V. ö. Schauspiel alatt IV. 212. l.) Ő minden drámától megköveteli, hogy mulattatva tanítson. Egyebekben Sulzernek sok gondolatát feltaláljuk nála. Tőle vette a Gay «The Beggars» című víg operájának hatására vonatkozó megjegyzést is. Midőn ezt a tolvajok életét komikus színben festő művet Londonban gyakran adták, a tolvajok száma a városban úgy megszorodott, hogy a mű előadását be akarták tiltani. Sulzer hozzáteszi, hogy ugyanezen okból a szolgák leleményes csalásait ábrázoló vígjátékok is károsan hatnak. Ezt

Szerdahely is elfogadja és e szempontból Molièret hibáztatja. (Pdr. 56.)

A dráma formai kellékeiről beszélve gyakran Sulzerre és Batteuxre támaszkodik. A felvonások jellemzésére és Sophokles Oedipusának majdnem négyoldalas kivonata egészen Batteux után készült.

A tragœdia cselekvénye nagyszabású, szerencsétlen és szomorú, részvétet és félelmet keltő. (Metus és nem terror, a mint Juvencius fordítja. Hátrább azonban Szerdahely sem használja a szót következetesen.) A cselekvény nagyszerűsége a személyek magas rangjától is függ. Ezért főleg királyok, hercegek, fejedelmek legyenek a hősei. Nők is lehetnek. Annál a pontnál, hogy bűnös ember lehet-e a tragœdia hőse, Szerdahely Lessing dramaturgiájára utal. (Pdr. 91.)*) Egyebekben Aristotelest követi. A tragœdia hatását is az ő szavaival írja körül. A régi és új tragœdia közt különbséget vesz észre. Veterum enim tragœdiæ plus habent commiserationis, quam timoris; nostræ sunt magis terrificæ, quam miserabiles. (Pdr. 97.) A szerelemről a tragœdiában külön szakaszban beszél. Sulzert követi, kire hivatkozik is. (Pdr. 101. Sulzer IV. 464. 465.) A szerelem legyen erős és a tragœdiához méltó, a minő Othellóban. Az apai és hitvesi szeretet tragikai katastrófhára alkalmasabb. A tragœdia férfias jellemét meg kell őrizni. Tragœdia sit mascula et virilis. A szerelem elpuhultságát (mollitudo), milyen a fiatalok közt szokott előfordulni. «nem engedem meg». Ilyen kategorikusan hangzik Szerdahely tilalma. Egyebekben engedékenyebb. Annak sincs ellene, hogy a tragœdia esetleg szerencsésen végződhessek. Szerdahely közepfajú drámát, mint műfajt, nem ismer. Azért, hogy az ilyen műveket kereteibe illeszthesse, kénytelen bizonyos körülmények közt eltekinteni a tragœdia szomorú kifejlésétől. (Sulzer sem tartotta a szomorújáték szomorú befejezését okvetlenül szükségesnek. L. Ausgang I. 202.)

A vigjátékról Cicero, Aristoteles és Sulzer alapján beszél.

*) Ismét figyelmen kívül hagyja Du Bos-t, ki ezt a kérdést egy külön fejezetben tárgyalta. Réfl. crit. I. section XV. — Ép így mellőzi annál a pontnál, hogy megengedhető-e a szerelem rajza a tragœdiában, u. o. 130. s köv. l.

Az utóbbival egyetértve nem szorítja a nevetséges körére. Minden a polgári és magán életből merített cselekvény, mely a lelket nem zavarja meg erősebben, legyen az akár hibás, akár példaszzerűen erkölcsös (probum), a vígjáték tárgya lehet, ha kifejlése békés, vidám, derűs. Mégis a nevetséges (tág értelemben véve) annyira jellemző a vígjátékra, mint a félelem és részvét a tragœdiára, a csodálatos az eposzra. (Pdr. 141. l.) Csakhogy azért inkább a finom elmésség és vidámság és nem a kitörő nevetésre ingerlő a vígjáték alapeleme. Az európai nemzetek megfigyelése arra tanította, hogy minél magasabb fokán áll egyik-másik közölök a műveltségnek és ízlésnek, annál kevésbé gyönyörködik a nevetségesben. Ilyen értelemben mondhatja, hogy a mai kor vígjátékaiban sem a cselekvény, sem a főszemély nem nevetséges. A komikum és nevetséges közt különbséget érez. Qui id tantum dicunt esse comicum, quod est ridiculum, antiquam et vulgarem verbi notionem tenent, quodque præstantissimum est, excludunt a comœdia. Comicum est, quod comœdia non inuita patitur. (Pdr. 147.)

Ugyanannak a határozatlanságnak látjuk itt nyomát, melyet a tragœdiánál is tapasztaltunk. Az újabb drámai termelés a maga sokféleségével benyomul a költészettanokba és szétrepesztí a régi megállapított kereteket. A drámai műfajok elmélete még nem tudott határozott, jellegzetes típusokat kiemelni. Szerdahely szerencsés végződésű tragœdiája ép oly kevésbé tiszta műfaj, mint a francziák új vígjátéka a comédie larmoyante, melyet Gellert védőirattal ellátva Németországba is átültetett, vagy akár a szintén szerencsés megoldást kívánó tragikomœdia, melyet Szerdahely Juvencius hatása alatt ismertet (Pdr. 240. Juv. 438.) s a mely bár régi forma, szintén nehezen illeszthető be a fennálló, hagyományos fajok közé.

A vígjáték és tragœdia szembeállítására Szerdahelynél nem egyéb, mint Juvencius vázlatának (437.) részletesebb kidolgozása.

Az utolsó könyv a zenedrámáról vagy melodrámáról szól. Szerdahely nem látja benne Sulzerrel az összes szépművészetek egyesülése folytán a drámai művek leghatalmasabbjává emelkedő értékes műalkotást, hanem szinte korcsformának tekinti, mely a művészetek összekeveréséből, hibás úton fejlődött s a valószínűséggel, a költészettel, a többi művészetekkel, az észszel és ter-

mészettel hadi lábbon áll. Nem veti el merőben, hanem tanácsokat ad arra nézve, hogyan lehetne az összevisszaságba rendet hozva, elfogadhatóvá tenni.

Ezzel a dráma elmélete véget ér s egyuttal megszakad Szerdahely elméletírói tevékenysége. A lírai és tanító költészettel együtt kidolgozatlanok maradtak a gyakorlati æsthetikának többi részei is, melyek a képzőművészetek és a zene elméletét foglalták volna magukba. Értett-e ezekhez a művészetekhez annyira, hogy hivatottnak érezhette volna magát elméletírójukká válni? Az az eljárás, melyet Szerdahely rendszeren követ, aligha vált volna be. A széleskörű olvasottság és irodalmi tájékozódás a kérdések körül sokat segíthet, de magában még sem elegendő.

Összeállíthatnók az æsthetikában s egyebütt szétszórt egyes megjegyzéseit ezekről a művészetekről, de az így egybekerülő anyag előre is annyira hézagosnak, és oly kevésbé eredetinek látszik, hogy alig érdemelné meg a kibányászás fáradságát. Az irodalom volt az a tér, melyen Szerdahely otthonosnak érezte magát, itt mozgott maga is, ennek a művészetnek kérdéseiről gondolkozott legtöbbet s véleményt formált, melynek alapján állást foglalhatott a nézetek harcában. Ezek közt is a dráma elmélete legkiforrottabb s viszonylagosan legönállóbb terméke írói tollának. Ezt a színvonalat, ha más, előtte ismeretlenebb tárggyal kell vala foglalkoznia, aligha tarthatta volna meg. Azért azonban csak sajnálhatjuk, hogy a viszonyok leszorították őt a megkezdett útról s az egész épületet nem engedték tető alá hoznia. A képzőművészetek vagy a zene æsthetikai elmélete a XVIII. század végéről mindenképpen érdekes alkotása lett volna, ilyen művekben még sokáig szegény hazai irodalmunknak.

Mielőtt azonban Szerdahely költészettani munkáitól búcsúznánk, tartalmuknak még egy eddig nem említett fontos részét kell érdeme szerint méltatnunk: a világirodalom remekeiről szóló ismertetéseit. Szerdahely ugyanis minden műfaj tárgyalása után áttekintést nyújt a külföld legkiválóbb termékeiről az illető nemből, s ezek a szemléi nálunk újak és úttörők voltak. Tőle kaptuk egyebek közt Ossian, Petrarca, Tassó, Lope de Vega, Camoens, Milton, Dante, Ariosto, Cervantes, Alfieri, Shakespeare, Goethe (csak pár szó), Lessing, Wieland, Calderon, Molière többé-kevésbé terjedelmes ismertetését és jellemzését. Ezt a szolgálatot

kicsinyleni nem lehet. A görög és római remekírók művei természetesen nálunk nem voltak ismeretlenek. Részben az eddigi poetikai, vagy retorikai oktatás is kiterjeszkedett rájuk, ha rendszeren nem is magasabb æsthetikai vagy kritikai szempontok figyelembevételével. Az újabb külföldi irodalmak termékeinek ismerete azonban az iskola falai közé jóformán most tört először utat. Hogy ez megtörtént, Szerdahely érdeme.

Eljárása nem kifogástalan. Lehető teljességre törekedve a valóban nagy mellett másod, harmad s még alantabb rangú írókra is kiterjeszkedett, néha ugyanolyan vagy még nagyobb terjedelemben foglalkozván velök, mint a legkiválóbbakkal. Néha a nevek tömegeit vonultatja fel, olyanokat is említve, kikről a néven kívül egyebet nem tud vagy nem akar mondani. Nem is eléggé eredeti. Ez természetes. Nem volnánk Szerdahelyvel szemben méltányosak, ha azt várnók, hogy mindaz, a mit bár csak a főbb művekről is jellemzésül vagy méltatás gyanánt elmond, a remekek olvasásakor benne támadt æsthetikai reflexio kiforrott eredménye legyen. A világirodalomnak olyan beható ismeretével, a milyent a feladat megkövetelt volna, nem is bírhatott.*) Itt is szívesen vette, a mit készen kapott. A régi klasszikus írókat kétségtelenül alaposan ismerte, de éppen ilyen jártas volt a róluk szóló irodalom ismeretében is és magyarázataiban kötelességszerűen számot igyekszik adni arról, a mit felőlük olvasott. Néha egy-egy ismertetése annak elmondására szorított, a mit így másod kézből vett. Így Homerost Sulzer és Batteux szavaival védi az ellene felhozatni szokott vádak ellen. (Pn. 113. 114.) Theocritus méltatásában Batteux gondolataira és szavaira ismerünk. (Pn. 168.) Bion egész idylljének, Adonis halálának kivonata nyomról-nyomra Batteux után készült. (Pn. 170. 171.) A három görög idyllköltő összehasonlításában is Batteux vezette. (Pn. 172.) Seneca ismertetése tele van Sulzer gondolataival. (Pdr. 117.)

Az újabb irodalmakról való tudósításaiban még inkább ráutaltnak érezte magát megbízható vezetőkre. És egy ilyent a

*) A klasszikus irodalmak után a németet ismerte legjobban. A német vig eposz íróiról beszélve mondja: *Notiora mihi sunt eorum opera, quam aliorum exterorum.* Pn. 151. (V. ö. Pdr. 133.)

véletlen kezére játszott Schmid Keresztély Henrik gieszeni tanár személyében,*) ki a költészet és műelmélet irodalmával sokat foglalkozván, több áttekintő s összefoglaló természetű munkát írt, mintegy vezetőül a tanulmányozni vágyók számára. A műben felsorolja a költészet történetéről s elméletéről, később az egyes műfajok tanáról szóló irodalmat, ismerteti az egyes művek tartalmát, néha egy-két megjegyzést fűzve hozzájuk. A nevek meglehetősen bőségben ömlenek. Így pl. az olasz drámaköltőket 87, a spanyolokat 22, az angolokat 37, a francziákat 63, a németeket 35 név képviseli. A testes kötet végén «Von der Dichtkunst verschiedener Nationen» cím alatt, most már műfajokra különítés nélkül, még következnek adatok a héber, arab, perzsa, török, kínai, indiai és amerikai költészetéről, továbbá a portugallok, hollandok, dánok, svédek, lengyelek, morlackok és oroszok irodalmáról. Minket magyarokat nem említ. A munka a német szorgalom terméke. Nem ad terjedelmesebb képeket, mint Bayle híres szótára a régi írókról vagy Baillet szép munkája: Jugemens des savans sur les principaux ouvrages des auteurs. Nem olvasmány, hanem adatgyűjtemény, tehát száraz, de eléggé megbízható vezetőnek és tájékoztatónak látszik. Előfutárja azoknak az életrajzi s bibliographiai jegyzetgyűjteményeknek, melyek Sulzernek új kiadásában (1786.) s azóta hasonló művekben rendszeren helyet foglalnak. A munka 1781-ben jelent meg. Az egyetemi könyvtárban levő példányán ott van a könyvtár ex libris-e 1782. évszámmal. Valószínűleg ez a példány forgott Szerdahely kezén. Merített ő egyebünnen is, de az irodalomtörténeti áttekintésekben főforrása Schmid maradt.

Az aësopei mesénél még csak szórványosabban látjuk követésének nyomait. A prózai regényt Schmid mellőzi, de Chaucer Troilusának ismertetését mégis nála találta Szerdahely. (Pn. 76. Schm. 123.) Az eposzköltőknél sem találkozunk még sűrűen vele. A régi klasszikusoknál Schmid rövid tárgyalása általában nem elégíthette ki. De Camoens jellemzését Schmidból vette (Pn. 134. Schm. 669.), Voltaire ismertetésében is őt követi (Pn. 139. Schm. 134.), a németek, lengyelek stb. is innen valók. A vig eposz

*) Christian Heinrich Schmid: Anweisung der vornehmsten Bücher in allen Theilen der Dichtkunst. Leipzig. 1781.

íróinál már kivételes az a név, melynél nem Schmidből merítene adatait. Dante, Ariostó, Berni, Tassoni, Gay, Pope, Boileau, Thümmel ismertetéseit megtaláljuk forrásában. Cervantes méltatását nem tőle vette. (Szerdahely utal Velasquez és Machado műveire.) A pásztori költészetre szintén sok adatot merített belőle. Antonia Deshoulieres rövid méltatása Batteuxból való. (Pn. 178. Batt. II. 186.) A német írók sorának végén ott találjuk Goethe nevét. Ezt az adatot egy más műből merithette, melyre hivatkozik. (Schmid, *Idyllen der Deutschen*.) A tragödiáiróknál, az olaszoktól kezdve, sűrűn találkozunk átírásaival s kölcsönvételeivel, az angolokra és francziákra (Corneille kivételével) ő a főforrás. A németeknél olvassuk ezt a jellemző nyilatkozatát: *Ego de theatris Germaniæ faventiore, firmioreque sum opinione, quam ut verbis alicuius debilitari, frangique possim: puto autem theatra Germaniæ præ ceteris mihi esse cognitissima.* (Pdr. 133.) A német dramaturgiai irodalmat azonban ismét Schmid alapján sorolja fel s a vígjátékirodalomnál is eddig ismertetett eljárását követi. Nem Schmidet írja ki Goldoninál, Lope de Vegánál (de csak a költészetről való elméletének ismertetésében) és Lessingnél. (Goethének ismét csak nevét említi Wezel és Engel közt.)

A Shakespeare-re és Molière-re vonatkozó kis jellemzéseivel irodalmi érdekességüknél fogva ismerkedjünk meg kissé közelebbről.

A nagy angol drámaíró nevét vagy műveit 13 helyen említi. 1. A nagy és fenséges példái: Homeros, Aeschylus, Sophokles, Shakespeare, Corneille. (A. I. 364.) Teljesen megvan Sulzernél. (II. 355. «Grosz» alatt.)* 2. Gonosz jellemek Shakespeare-nél. (A. II. 38.) Az egész (némi változtatással) megvan Sulzernél. (I. 291. «Bewunderung» alatt.) 3. Shakespeare jellemzési módja. Tacitus, Ossian. (A. II. 129.) Home-ból összeállítva. (Angol kiad. II. 337—341.) 4. A jó költők sine inflammatione animorum nem képzelhetők. Shakespeare, Corneille, Racine. (A. II. 321.) A tétel Home-nál. Ugyanő említi (Rousseau szavait idézve) Racine-t és Shakespeare-t. (Angol kiadás II. 454—456.) Csak Corneille nem illik ide. (V. ö. Home II. 459.) 5. A költöket mindenütt

*) A hol a forrás megjelölése hiányzik, nem tudok számot adni róla. Ugyanezt jelenti a kérdőjel.

megbecsülik pl. Dryden, Milton, Pope, Shakespeare stb. (Ap. 38.) 6. Nagy phantasiával bíró költők Homeros, Milton, Shakespeare stb. (Ap. 154.) 7. Megjegyzés az idő egységét elvetőkre. Shakespeare Comœdia de Somnio, Gryphius de Petro Squenz. Hollberg de Ulysse. (Pdr. 43.) 8. Shakespeare-nél nincs haszontalan jelenet. (Pdr. 68.) Home után. (II. 409.) — Az angol komœdiaírók hibái majdnem szószerint Sulzernél. (I. 167.) — Vocabis in crimen... (?) A végén: Nullum est vitium... Sulzernél (I. 167.) 9. Tragœdiæ veterum sunt valde calamitosæ. «Hamlet», «Macbeth», «Lear». (Pdr. 93.) 10. A főhely. (Pdr. 128.) Shakespeare a természet csodája (?) Ha magát fékezte volna, az összes népek és korok legkiválóbb költője lehet vala. Schmidnél (545.) ebben a formában: Ist den Engländern der gröszte Dichter aller Zeiten und Völker. — Megteremtője az angol színháznak. Schmid: Er ward der Schöpfer des brittischen Theaters. — Gazdag képzeletű, heves lelkületű; hihetetlen enthusiasmusál bír. Schmid: Seine Phantasie, die feurigste, die fruchtbarste... — Az emberi lélek indulatait nálánál senki sem figyelte meg jobban, őt senki a szív gyöngédségében s a lélek bátorságában nem multa fölül. Schmid: Ein Kenner des menschlichen Herzens, ist ein Meister im Ausdruck heftiger Leidenschaften, der Wuth sowohl, als der Zärtlichkeit. — Drámáit nem nevezte sem tragœdiáknak, sem komœdiáknak: Schmid 546. — Erényeiben s tévedéseiben egyaránt nagy. Schmid: Er ist gleich reich an originellen Schönheiten und Fehlern. — Ha igaz, a mit Farmer és mások állítanak, hogy a régi nyelveket nem tudta... Schmid: Die Alten waren ihm nur aus Übersetzungen bekannt. Farmer in seinem Versuch... — Nomen Shakespear notum est omnibus... (?) — Említve Lear, Macbeth, Romeo, Hamlet, Othello. (?) 11. Az angol vigjátékírók felsorolása. (Pdr. 179.) A sorrend Schmid művéből való. 12. A tragikumnál példák Ariadne, Ajax, Philoktetes és az örült Lear király. (Pdr. 99.) 13. Tragikai erejű szerelem, minő Othellóban. (Pdr. 101.)

Molière-t illetőleg csak a főhelyre (Pdr. 180.) szorítkozunk.*)

*) Lásd Kont Ignácznál: Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. Paris 1902. 290. l. V. ö. Irodalomtört. Közlemények. XIX. 148.

A méltatás főbb pontjai ezek: Molière a természet gondos megfigyelője, Plautus és Terentius legkiválóbb előnyeit egyesítette. Batteux: *Observant continuellement la nature . . . ; tâcha de réunir les caractères de Térence et de Plaute.* (III. 205.) Ő a francia vígjáték atyja. Schmid 574. *Der Vater der französischen Komödie.* - Művészet, párbeszéd, jellemek, élcz és tréfa, élénkség, báj, gazdagság s más nagy erények találhatók benne. Schmid: *Muster in komischen Charakteren und im komischen Dialog, Reichthum der Erfindungen . . . , Lustigkeit und Feuer lassen seine Stücke nicht veralten.* - Méltán (sine iniuria) Aristophanes, Plautus és Terentius fölé helyezhetjük. Ezt Batteux bőven kifejti. -- A *Misanthrope*-ban és a *Tudós nőkben* s másutt csodálatos festő és philosophus. Batteux: *Dans ses comédies de caractères, comme le Misanthrope, le Tartuffe, la Femme savante, c'est un philosophe et un peintre admirable.* (III. 205.) Élczeiben és jellemeiben néha tuloz s a csomók megoldásában sem mindig szerencsés. Schmid: *Zuweilen übertreibt er die Charaktere . . . , zuweilen wird sein Scherz zu frei, zuweilen sind die Entwicklungen nicht glücklich.* Szerdahely hozzáteszi: *At hic etiam patronum habet in Abbate Bateux.* A francia kritikus csakugyan egy egész oldalon védi nagy honfitársát e vád ellen.

Ezek az ismertetések művelődés- és irodalomtörténetünknek fontos adatai. Nem becsüljük túl jelentőségüket, de mindenesetre jelzik a külföld irodalma felé forduló éberebb tudományos érdeklődést, mely további figyelemébreztésre igen alkalmas lehetett. Nem most nyomul be hozzánk az idegen irodalom ismerete. Sohasem zárkóztunk el a határainkon túl hullámzó kulturális és irodalmi áramlatok tudomásul vételétől, sőt hatásától. Főrangú köreinkben a francia és a német nyelv elterjedtével otthonossá lett e nemzetek költészete is, s ebből az időből származó könyvtáraink telve vannak a kor kiváló külföldi termékeivel. De a remekművekkel való foglalkozásnak irodalmi bizonyosságai s az olvasottaknak magasabb szempontból végzett kritikai és æsthetikai méltatásai ritkaság számba mennek e korbéli irodalmunkban. Minden mű, mely az emberi szellem nagy megnyilvánulásainak ismeretébe vezet, a Szerdahely korához hasonló időkben, más tekintetben is hasznos lehet. A fénynyel szemben, melyet oda kint ragyogásban szemléltet, az élénk tevékenységgel, melynek

jelenségeit láttatja, gondolatainkat ráirányítja az árnyékra, mely hazánkra borul, s a tétlen tespedésre idehaza. Annak megállapítására kényszerít, hogy ezzel a hatalmas fejlődéssel egybevetve, melyet nálunknál szerencsésebb helyzetben és viszonyok közt élő nemzetek elértek, hol állunk mi. A nagy ellentétnek látása gyenge lelkeket a külföld imadására s a hazai irodalomnak lenézésére vagy tétlen panaszkodásra indíthat, de az erősebb és honszerелеmtől áthatott férfiakban tüzet gyújthat s vágyat ébreszthet arra, hogy megfeszített erővel megteremtve a haladás feltételeit, haladni törekedjenek a nagy minták után. Szerdahely némiképen gondoskodott a párhuzamról, bár nem az a célzat vezette, hogy az ellentétet kiszíneze. Sőt mintha nem is érezné, hogy milyen szegényes a mi képviselőtünk a nagy nemzetek versenyében. Nem szégyenkezik, nem kicsinyel, de nem is tüzel. Megelégszik azzal, hogy felsorol és ismertet. Örülni látszik, hogy mégis csak van nálunk is egy és más, a mivel előállhatunk, hogy költőink száma nagy mértékben szaporodik, nemzetünk ízlése folyton művelődik. (Pn. 82.)

Az elbeszélő költészetet tartalmazó kötetben képeket kapunk a magyar irodalomról. Irodalom 1784-ben! Sejtjük, hogy nem lesz sok mondanivalója. A költészettan általános részében említi közelebbi adat nélkül a magyar hősi dalokat. (Ap. 18.) Ugyanott czéloz Ovidius Metamorphosisainak magyar utánczóira. (Ap. 80.) Az æsopusi mesénél nincs magyar irodalmi adata. A kisebb regényes elbeszélő költeményeknél csak annyit hallunk, hogy ilyenek nálunk is találhatók. (Pn. 34. 35.) Heliodorus Charikleájáról beszélvén, dicséri Gyöngyösi István verses fordítását. (Pn. 65.) A magyar regények felsorolásában visszamegy a néphistóriáig. Kiemeli Gyöngyösi István jobb ízlését idetartozó műveiben, a Charikleában és Daedalus templomában. Felsorolja még Mészáros Kártigámját, Dugonics Argonautikáját és Báróczi Cassandráját. (Pn. 82.) Az eposznál alig tud valamiről szólni, hiszen Zrinyit nem ismeri. A meglevő művek szerinte ad majestatem epicam non adscendunt. (Pn. 141.) Legbőbeszé-
dűbb a pásztori költészetnél. Sok itthon termett idyllt, eklogát, pásztori verset olvasott, de kellelme és finomságra egyet sem talált, mely Faludi Ferencz verseivel mérkőzhetnék. Szerdahely néhány év előtt elhalt barátja emlékének meleg, szívből jövő

sorokat áldoz. Költészetének jellemzését adja s életrajzi adatokat közöl.

Ez az egész, a mit hazai irodalmunkat illetőleg Szerdahely nyújt. Kevés, de az említett műfajokat illetőleg Horányinál sem találunk, (a meseköltést kivéve,) sokkal többet, említésre érdemest. Kár azonban, hogy a drámai költészetnél még ez a sovány szemle is hiányzik. Ha egyebet nem, az iskolai drámákat, köztük Faludinak híres művét vagy Illeinek három magyar szomorújátékát (1767.) és Bessenyei első darabjait meg kellett volna említenie, mert alig hihető, hogy az utóbbi, 1772—1777. közt Bécsben, Pozsonyban, Pesten megjelent munkákat Szerdahely ne ismerte volna. Ha azonban kevés is, a mit hallottunk, tudomásul vesszük s megbecsüljük, hiszen e megjegyzések a meginduló kritika korai emlékeihez tartoznak.

Egyet látunk belőlük, hogy Szerdahely, bár maga nem járul hozzá gyarapításához, a magyar nyelvű irodalom iránt érdeklődik és fejlődésének örül. Ebben Szerdahelynek a jezsuita nevelés egységesítő, nemzetközi irányzata ellenére is megmaradt magyar érzése s a haladó korszellem hatása egyaránt megnyilvánul.

Ez a kettős befolyás vezeti tollát, midőn a *Ratio educationis*-ban, 1806-ban (148. §.), a magyar nyelv erejének, kellemének s más előnyeinek lelkes magasztalását azzal a kijelentéssel vezeti be, hogy semmi sincs, a mi egy nemzetet jobban ajánlana, mint saját nyelvének kicsiszolása.*)

* * *

*) Az érdekes hely szó szerint következő: *Sed nihil est, quod nationem magis commendat, quam linguæ propriæ perpolitio et ad usus quosuis adcommodatio. — Habet sane lingua hungarica mirum in sermone leporem et suavitatem, magnam in exprimendis cogitationibus fecunditatem, vim in rebus quibusuis ob oculos ponendis singularem; verum partim bellorum varietates, partim curæ publicæ alio vertendæ in causa hactenus erant, quo minus pro dignitate excoleretur. 142. l.*

Szerdahely egész munkásságának értékét az előbbiek után, úgy hiszem, kellő világításban láthatjuk. Az æsthetika történetében új, termékeny gondolat nem kapcsolódik nevéhez. E tudomány fejlődésének megírója nem fog megállani munkája mellett, hogy a soha véget nem érő tudományos bűvárlat előnyomuló térfoglalásaként könyvelje el. Aesthetikája nem ér többet, mint azok a Németországban ez időtájt egymás után megjelenő elméleti művek, melyek rendszeren «Theorie der schönen Wissenschaften und Künste» név alatt a popularis philosophia álláspontjáról tájékozást nyújtanak e kérdések felől. A ki az új philosophiai tartalmat keresi, ma elnéz fölöttük. A rendszerességre való törekvés, melyet Szerdahely minden művében feltalálhatunk, sem biztosít neki kiváltságosabb helyet. A mit tett, nem nagyobb jelentőségű és a szigorúbb bírálat előtt nem állhat meg.

Eredetisége felől is tisztában vagyunk. Nagy olvasottsággal birt és mindent összegyűjtött, a mit a felmerülő kérdések magyarázatára talált, s azt fogadta el, a mit leghelyesebbnek ítelt. Ebben határozott tudományos elvek nem vezették. Eklektikus és compiler volt s ezt nem is titkolta, bár forrásairól nem adott részletesen számot, a mint a tudományos vizsgálódás etikája szerint ma joggal megköveteljük. Sokban Riedel vezette félre. A német író művének második kiadásában, mely kezemen megfordult, ezt a jellemző nyilatkozatát nem találom meg, de az első kiadásból Schasler (Krit. Gesch. der Aesthetik 358.) a következőket idézi: Hier sind die Schriftsteller, welche ich vornehmlich geplündert habe. És 24 név következik. Riedel műve csakugyan alig egyéb, mint a minnek maga mondja: Auszug aus den Werken verschiedener Schriftsteller. Ilyen példánykép után haladva, nem csodálhatjuk, hogy Szerdahely is megelégszik a talált anyag összehordásával s bizonyos szempontok szerint való elrendezésével. Együtt halad a haladókkal és úti podgyászát is kölcsön veszi. Nagy mélységeket nem érez problémái mögött, megelégszik a közelfekvő magyarázattal, ha mindjárt felületes is. Baumgarten nagy hatással volt rá, de Szerdahely épen philosophiai alapgondolataival törődik legkevesebbet. A hallei tudós folytonos fogalomanalysisei, osztályozásai, alosztályozásai és szabályalkotásai nála is feltalálhatók, bár nem olyan terjedelmesen és nem

oly száraz tárgyalásban. Ettől mások hatása óvta meg, első sorban Home-é, kitől szintén sokat tanult, de ismét nem fejtegetéseinek mélyebb irányeszméit tette magáévá, hanem a gazdag anyagot, melyet Riedel is kizsákmányolt. Baumgartennel szemben jellemzi, hogy a modern elméleti irodalom egy részét ismeri s az újabb költői termelést is figyelembe veszi. Home és Riedel művétől pedig a régi görög és római irodalom hagyományára fektetett széles elméleti alapvetése különbözteti meg.

Ha azonban Szerdahely művének nincs is általános æsthetikatörténeti jelentősége,*) mégis kétségtelenül becses nekünk magyaroknak, mert első kísérlet a Németországon alig 30 éve a philosophia rendszerébe beilleszkedett tudomány átültetésére. Még pedig nem egyszerű fordítás útján, hanem kiválógtató, gyűjtő és egybeállító eljárással, mely az önállóság s eredetiség külső jeleit viseli. A tett merészségét akkor értjük meg igazán, ha elgondoljuk, hogy 1778-tól csaknem 40 évig kell várunk, míg

*) Az egykorúak nálunk kevés kritikával, de nagy elismeréssel fogadták az «Aestheticát.» A Magyar Hírmondó (II. 1781. 478. l.) jó kalauznak tartja s a philosophiában gyönyörködőknek figyelmébe ajánlja. Szép János, a mű fordítója, nagy dicsérettel szól a tökéletes ízlésű és széplelkű férfiről, ki jól kiválogatta, a mi másoknál jelesebb volt. (Elöl járó beszéd.) — A külföldiek nem ilyen kedvezően ítélik meg. Schmid (Szerdahely sokszor idézett forrása) szerint a szerző semmi újat nem mond, de olvasottsága becsületére válik. (Anweisung der vornehmsten Bücher . . . Leipzig. 1781. 55. l.) — A Göttinger Anzeigen (1779. 649. l.) kifogásokat tesz az Aesthetica ellen a tárgyaltak elrendezése s a fogalmak határozatlansága miatt. Újat nem mondott, de annak, a mit mások mondottak, eléggé teljes közlését találta benne. Jó példáit dicséri. Ugyane folyóirat (1784. 814. és 815. l.) az Ap. és Pn. nagyjában kedvező (de nagyon felületes) bírálatát tartalmazza. A Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften (XXX. 114. l.), valamint Sulzer új kiadása (1786. I. 37.) csak éppen megemlíti. Az Annalen der Literatur und Kunst. Wien 1809. Intelligenzblatt című melléklapjában (I. 125.) csak ennyit szól róla: Sein Lehrbuch der Aesthetik ist mittelmässig. — A későbbiek közül Versegly Ferencz (Analytica Institutionum Linguae Hungaricæ III. kötetében) 1817-ben még nagy dicsérettel emlékszik meg róla és egyben-másban fel is használja őt. Ezzel hatása megszűnt. A későbbiek alig említik nevét. — Almási Balogh Pál Felelete (Philos. pályamunkák I. 1835) még legelismerőbb iránta. — Újabban a figyelem újból méltán fordult feléje.

egy másik írónk a Szerdahely æsthetikája óta elhanyagolt terület új műveléséhez fog.

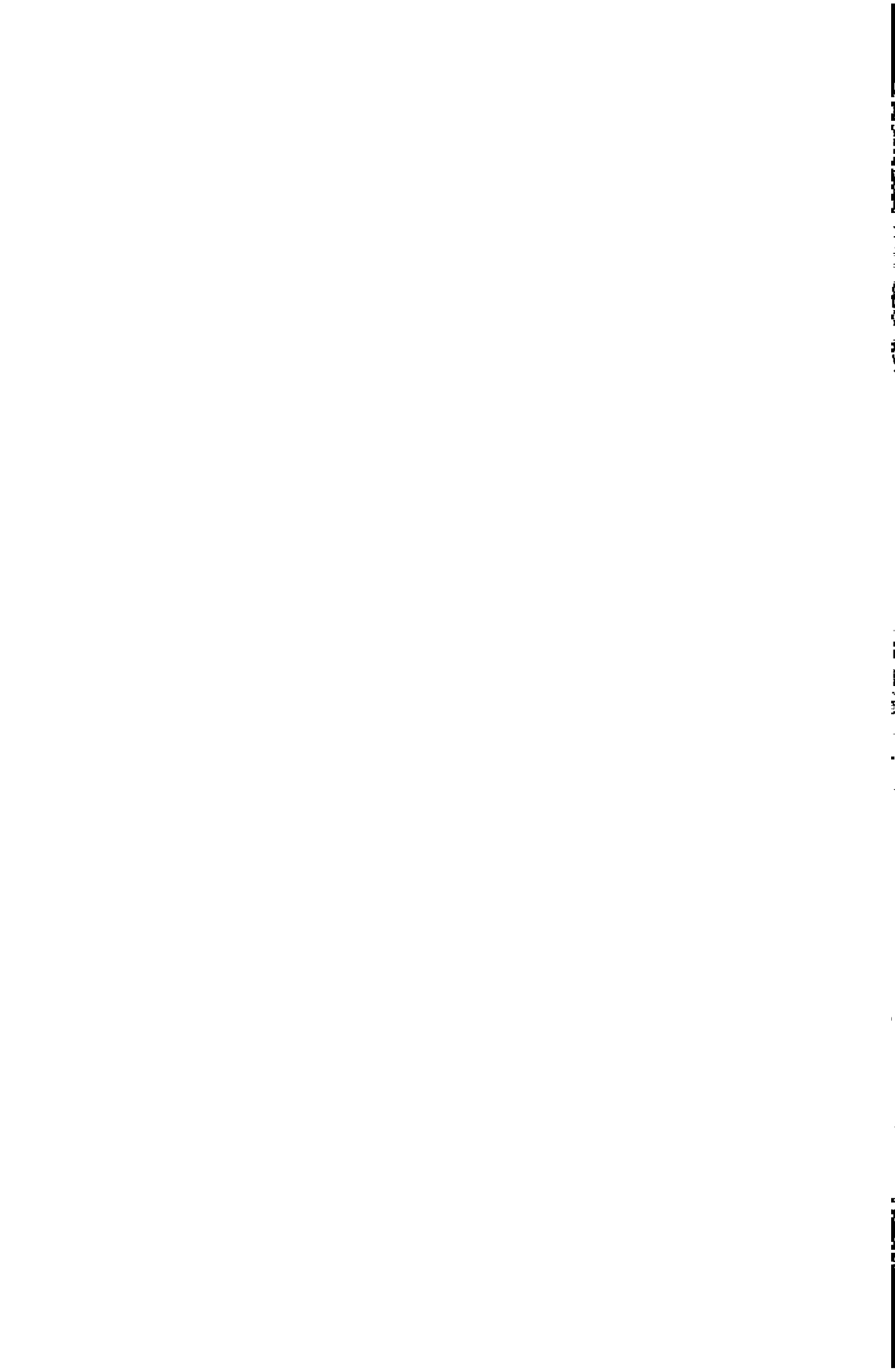
Poetikai tankönyveit, melyeknél az eredetiség kérdése amúgy sem olyan fontos, sikerültebbeknek mondhatjuk. Csak egy tekintetet kell vetnünk az akkortájt használt kézikönyvekre, a Chrestomathiákra, és szónoklattani és költészettani Institutiókra, akár a legkiválóbbra: Juvenciusra, hogy az óriási különbség szemünkbe szökjék. Mindezek, bár az elméletben Aristotelest nem mellőzhetik, általában a latin irodalomra támaszkodnak és szorítkoznak. Velük szemben Szerdahely művei modernek. Sok új eszme és gondolat talál bennük helyet és a nagy nemzeti irodalmak kiváló művelői, mint láttuk, a magyarok is, méltányló ismertetést nyerne. Ma a kérdések lélektani elmélyítését nélkülözzük e művekben, de akkor kétségbevonhatatlan haladást jeleztek. Kár, hogy nem érvényesülhettek úgy, a mint megérdemelték és hatásuk szűkkörtű maradt.*)

Midőn most elbúcsúzunk Szerdahelytől, még egy kérdésre keresünk választ.

Mi volt a mi szép fővárosunk százharmincz év előtt és hogy lelkesedik érte Szerdahely! Magasztalja Budát a királyi várost, terjedelmét, fényét, fenségét, nagyszerűségét, gyönyörű fekvését. Ebből a lelkesedésből a szeretet melege csap felénk. A 80-as években állították fel Buda város utczáin az első olajos lámpásokat. Nem nagy számmal lehettek és bizonyára nem terjesztettek vakító fényességet. Szerdahely lelkesen zengi meg ezt a nagy eseményt egyik versében: Buda nocturnis lampadibus perpetuo illustrata. Elragadtatással szól a lámpákról «quæ faciunt plenam nocte silente diem». Mit érezne Szerdahely, hogyha ma odaállhatna a régi gymnasium (a mai várbeli felsőbb leányiskola) ablakába és végig tekinthetne nappal a Dunapart gyönyörű házsorán s a hatalmas arányokban kibontakozó fővárosnak a távolba vesző épülettömegein és látná éjjel a hosszú kigyózó

*) A sorsnak Szerdahely életében nem egyszer mutatkozó kegyetlen ironiája nyilvánul abban, hogy ő, a korhoz képest jeles poetikai tankönyvek írója, kénytelen a Ratio utasításaiban (80. l.) Juvenciust ajánlani kötelező tankönyvvül.

vonalakba tömörülő lámpasorokat s a fényes ködtengert, mely a városra borul! De ha aztán tudomására jutna, hogy mennyi megváltozott azóta, hogy eszméi, melyeket vallott, elvesztették fényüket, egész világa elsüllyedt, — vajjon szomorúság költőznék-e szívébe? A hogy őt megismertük s a Ratio-ból idézett szavait értelmezzük, azt hiszem, nem. Hiszen más utakon, más meggyőződéssel, elvekkkel és irányeszmékkel ő is csak szeretett magyar fajának előhaladását munkálta. Neki írta műveit: «ad utilitatem gentilium meorum».

S.: Szombatos codexek. 60 f. — III. Szász B.: A reflexiv és vallás erkölcsi elem a költészetben s Longfellow. 60 f. — IV. Kúnos és Munkácsi: A belviszonyragok használata a magyarban. 1 K. — V. Vámbéry: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. 1 K. — VII. Thury J.: A kasztamuni-i török nyelvjárás. 1 K. — VIII. Télyf: Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. 40 f. — IX. Kálmány L.: Boldogasszony, ósvallásunk istenanya. 40 f. — X. Brassai: A mondat dualismusa. 1 K 20 f. — XI. Gr. Kuun G.: A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. 80 f. — XII. Ábel J.: Isota Nogarola. 1 K. (1884—1885.) — XIII. k. I. Heinrich G.: Kudrun, a monda és az eposz. 80 f. — II. Barna F.: A votják nép multja és jelene. 60 f. — III. Goldziher I.: Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. 80 f. — IV. Ábel J.: A homeroszi Demeter-hymnusról. 1 K. — V. Barna F.: A votjákok pogány vallásáról. 40 f. — VI. Szarvas Gábor: A régi magyar nyelv szótára. 20 f. — VII. Budenz J.: Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára. 40 f. — VIII. Szily K.: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. 20 f. — IX. Bogisich M.: Szegedi Lénárt énekeskönyve. 1 K. — X. Joannovics: Szórendi tanulmányok. I. rész. 60 f. — XI. Pecz V.: A kisebb görög tragikusok tropusai. 20 f. — XII. Télyf: Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. 60 f. (1885—1886.) — XIV. k. I. Ábel J.: Az ó- és középkori Terentius biographiák. 80 f. — II. Joannovics: Szórendi tanulmányok. II. rész. 80 f. — III. Barna F.: A mordva nép házassági szokásai. 60 f. — IV. Télyf: Jelentés újhellén munkákról. 60 f. — V. Kálmány L.: Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. 20 f. — VI. Putnoky M.: Etymologicum magnum Romaniae. 40 f. — VII. Simonyi: A magyar szótók. 60 f. — VIII. Simonyi: A nyelvújítás történetéhez. 40 f. — IX. Brassai: Szórend és accentus. 80 f. — X. Télyf: Három francia hellenista és a volapük. 40 f. 1887—1889.) — XV. k. I. Dr. Schreiner M.: Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században. 60 f. — II. Haraszti: André Chénier költészet. 3 K. — III. Simonyi: Kombináló szóalkotás. 80 f. — IV. Hunfalvy P.: Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek. 30 f. — V. Zichy A.: Psychiatria és politika. 20 f. — VI. Télyf: Újabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. 1 K 20 f. — VIII. Asóth O.: A hangsúly a szláv nyelvekben. 1 K 60 f. — X. Télyf: Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. 80 f. — XI. Dr. Kégl S.: Tanulmányok az újbabkuri persa irodalom történetéből. 3 K. — XII. Gróf Kuun G.: Újabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. 30 f. (1889—1892.) — XVI. k. I. Fínaly: A beszercei szöszedet. 4 K. — VII. Szamota I.: A Marmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. 1 K. — VIII. Hegedüs I.: Guarinus és Janus Pannonius. 1 K 60 f. — IX. Dr. Kúnos I.: Kisázsia török dialektusairól. 90 f. — X. Hegedüs I.: Dicsének Jacobus Ant. Marcellusra. Irta Janus Pannonius. (1892—1897.) — XVII. k. I. Dr. Mahler: Egyiptologiai tanulmányok a choronologia köréből. 30 f. — III. Kégl S.: A perza népdal. 90 f. — IV. Melich J.: Melyik nyelvjárástól valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 1 K 20 f. — V. Kozma F.: Brassai Sámuel mint æsthetikus és műkritikus. 2 K. — VI. Dézsi L.: Sz. Ágoston reguláinak magyar fordítása Cœlius (Bánffy) Gergelytől. 2 K. — VII. Valnai: Czákó Zsigmond ismeretlen drámái költeménye. 30 f. — VIII. Gyomlay: Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. 1 K 20 f. — IX. Mahler: Adalékok az egyiptomi nyelvhez. 60 f. — X. Id. Szinnyei J.: Az első magyar bibliographus. 60 f. (1898—1901.) — XVIII. k. I. Gyomlay: Böles Leo Taktikája mint magyar történelmi kútforrás. 1 K. 20 f. — II. Katona L.: Temesvári Pelbárt Pélldái. 1 K 20 f. — III. Némethy G.: A római elegia viszonya a göröghez. 48 f. — IV. Thury J.: A «Behdset-ül-Lugat» csagatáj szótár. 1 K 20 f. — V. Katona L.: Alexandriai sz. Katalin legendája középkori irodalmunkban 1 K 60 f. — VI. Dr. Cserép J.: Határidőszámítás a rómaiaknál. 40 f. — VII. Thury J.: Török nyelvemlékek a XIV. század végéig. 1 kor. — VIII. Szilasi M.: Adalékok a finn-ugor palatals mássalhangzó történetéhez. 1 kor. — IX. Kégl S.: Szenáji. 3 kor. — X. Katona L.: A Teleki-codex. 1 kor. 60 f. — XIX. k. I. Bayer: Egy magyar Eszther-dráma. 60 f. — II. Haraszti: A renaissance francia színiköltészet és a színszerűség. 1 kor. 20 f. — III. Thury J.: A közép-ázsiai török irodalom. 1 kor. 50 f. — IV. Melich J.: A brassói latin-magyar szótár-töredék. 60 f. — V. Pecz V.: A classica philologia jövője. 60 f. — VI. Hegedüs I.: Petrarca «Szózatja». 50 f. — VII. Kúnos I.: Ada-Kaléi török népdalok, fordítással és jegyzetekkel. 2 kor. — VIII. Cserép J.: C. Julius Cæsar commentariussainak folytatásai és Asinius Pollio. 80 f. — IX. Melich J.: Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. 3 K. — X. Kégl Sándor: Dselál ed-Din Rúmi négysoros versei. 1 K 50 f. — XX. k. I. Ferenczi Zoltán: Petőfi és a socializmus. 1 K — II.

Schmidt J.: Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében. 1 K 50 f. — III. *Asbóth Oszkár*: Szláv jövevényszavaink. (I. rész.) 2 K. — IV. *Melich J.*: Révai Miklós nyelvtudománya. 1 K. — V. *Némethy Géza*: Ovidius és Lygdamus. 1 K. — VI. *Geyza Némethy*: De epodo Horatii cataleptis Vergilii inserto. 1 K. — VII. *Goldziher Ignác*: Uri János. 30 f. — VIII. *Horváth Cyrill*: Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. 90 f. — IX. *Vári Rezső*: A ciliciai Oppianus Halientikájának kézirati hagyománya. I. (bevezető) rész. — X. *Asbóth Oszkár*: A *j > gy* változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban. 1 K 20 f. — **XXI. k. I.** *Geyza Némethy*: De Ovidio Elegiæ in Messallam auctore. 60 f. — II. *Váczy János*: A nyelvújítás győzelme. 1 K 60 f. — III. *Hegedüs István*: Menander redivivus. 2 K 80 f. — IV. *Némethy Géza*: De sexta Vergilii ecloga. 60 f. — V. *Kégl Sándor*: Bhagavadgítá. 80 f. — VI. *Darkó Jenő*: A magyarokra vonatkozó népnevek a bizancci íróknál. 1 K 80 f. — VII. *Császár Elemér*: Bessenyei akadémiai törekvései. 1 K 50 f. — VIII. *Bleyer Jakab*: Hazánk és a német philologia a XIX. század elején. 2 K. — IX. *Némethy Géza*: P. Vergilii Maronis Catalepton. 60 f. — X. *Kégl Sándor*: Emir Khoszrev. 80 f. — **XXII. k. I.** *Kallós Ede*: Megjegyzések és excursusok Archilochoszhoz I. (Trimeterek, tetrameterek, elegiák.) 2 K. — II. *Bayer József*: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. (Székfoglaló.) 2 K. — III. *Vári Rezső*: A ciliciai Oppianus Halientikájának kézirati hagyománya. II. (érdemleges) rész. I. fele. 2 K. — IV. *Badicz Ferencz*: Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. (Székfoglaló.) 2 K. — V. *Schmidt József*: Kísérlet az idg. gutturális probléma megoldására. 2 K. — VI. *Rácz Lajos*: Rousseau és Sauttersheim. 1 K 50 f. — VII. *Császár Elemér*: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. 3 K.

Megrendelhetők, a mennyiben még készletben vannak, a Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatalában Budapest, V. Akadémia-utca 2.